

משנה - אבות - רע"ב

• [פרק א](#) • [פרק ב](#) • [פרק ג](#) • [פרק ד](#) • [פרק ה](#)

פרק א

[משנה א](#) [משנה ב](#) [משנה ג](#) [משנה ד](#) [משנה ה](#) [משנה ו](#) [משנה ז](#)
[משנה ח](#) [משנה ט](#) [משנה י](#) [משנה יא](#) [משנה יב](#) [משנה יג](#)
[משנה יד](#) [משנה טו](#) [משנה טז](#) [משנה יז](#) [משנה יח](#)

פרק ב

[משנה א](#) [משנה ב](#) [משנה ג](#) [משנה ד](#) [משנה ה](#) [משנה ו](#) [משנה ז](#)
[משנה ח](#) [משנה ט](#) [משנה י](#) [משנה יא](#) [משנה יב](#) [משנה יג](#)
[משנה יד](#) [משנה טו](#) [משנה טז](#)

פרק ג

[משנה א](#) [משנה ב](#) [משנה ג](#) [משנה ד](#) [משנה ה](#) [משנה ו](#) [משנה ז](#)
[משנה ח](#) [משנה ט](#) [משנה י](#) [משנה יא](#) [משנה יב](#) [משנה יג](#)
[משנה יד](#) [משנה טו](#) [משנה טז](#) [משנה יז](#) [משנה יח](#)

פרק ד

[משנה א](#) [משנה ב](#) [משנה ג](#) [משנה ד](#) [משנה ה](#) [משנה ו](#) [משנה ז](#)
[משנה ח](#) [משנה ט](#) [משנה י](#) [משנה יא](#) [משנה יב](#) [משנה יג](#)
[משנה יד](#) [משנה טו](#) [משנה טז](#) [משנה יז](#) [משנה יח](#) [משנה יט](#)
[משנה כ](#) [משנה כא](#) [משנה כב](#)

פרק ה

[משנה א](#) [משנה ב](#) [משנה ג](#) [משנה ד](#) [משנה ה](#) [משנה ו](#) [משנה ז](#)
[משנה ח](#) [משנה ט](#) [משנה י](#) [משנה יא](#) [משנה יב](#) [משנה יג](#)
[משנה יד](#) [משנה טו](#) [משנה טז](#) [משנה יז](#) [משנה יח](#) [משנה יט](#)
[משנה כ](#) [משנה כא](#) [משנה כב](#) [משנה כג](#)

פרק א - משנה א

מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה מִסִּינַי. אוֹמֵר אֲנִי, לְפִי שְׁמִסְכַּת זוֹ אֵינָה מְיֻסְדֶּת עַל פְּרוּשׁ מִצְוָה מִמִּצְוֹת הַתּוֹרָה כְּשֶׁאֵר מִסְכַּתוֹת שְׁבַמְשֻׁנָה, אֶלָּא כִּלְה מוֹסְרִים וּמִדּוֹת, וְחֻכְמֵי אֲמוֹת הָעוֹלָם גַּם כֵּן חִבְרוּ סִפְרִים כְּמוֹ שֶׁבְדוּ מִלְבָּם בְּדַרְכֵי הַמוֹסֵר כִּי צַד יִתְנַהֵג הָאָדָם עִם חֲבֵרוֹ, לְפִיכָף הַתְּחִיל הַתְּנָא בְּמִסְכַּת זוֹ מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה מִסִּינַי, לוֹמֵר לָךְ שֶׁהַמִּדּוֹת וְהַמוֹסְרִים שֶׁבְּזוֹ הַמִּסְכַּתֵּא לֹא בְּדוֹ אוֹתָם חֻכְמֵי הַמְשֻׁנָה מִלְבָּם, אֶלָּא אֵף אֵלוֹ נֶאֱמְרוּ בְּסִינַי: **מִסִּינַי.** מִמִּי שֶׁנִּגְלָה בְּסִינַי [א]: **לְזִקְנִים.** שֶׁהָאֲרִיכוֹ יָמִים אַחֲרֵי יְהוֹשֻׁעַ. וְאוֹתָם הַזִּקְנִים לְזִקְנִים אַחֲרֵים עַד שֶׁהִגִּיעוּ לַתְּחִלָּתָם שֶׁל נְבִיאִים שֶׁהוּן עָלֵי הַכְּהֵן וְשִׁמוּאֵל הַרְמַתִי: **לְאַנְשֵׁי כְּנִסֵּת הַגְּדוֹלָה.** מֵאֵה וְעֶשְׂרִים זִקְנִים הָיוּ. זֶרְבָבֶל שְׂרָיָה רְעֵלְיָה מְרֻדְכֵי בִלְשׁוֹן, שֶׁהָיוּ בִימֵי עֶזְרָא כְּשֶׁעָלוּ מִן הַגּוֹלָה בְּבֵית שְׁנִי. וּמִכְלָלָם, חֲגִי זְכַרְיָה וּמִלְאָכִי וּנְחֻמְיָה בֶן חַכְלִיָה וְחַבְרִיָהִם. וְנִקְרְאוּ כְּנִסֵּת הַגְּדוֹלָה לְפִי שֶׁהִחְזִירוּ הָעֵטְרָה לְיִשְׂרָאֵל [יוֹמָא סט:] שֶׁמֹּשֶׁה אָמַר (דְּבָרִים י) הָאֵל הַגְּדוֹל הַגְּבוּר וְהַנּוֹרָא, בָּאוּ יְרַמְיָה וְדַנְיָאֵל וְלֹא אָמְרוּ גְבוּר וְנוֹרָא, וְהֵם הִחְזִירוּם כְּבַתְּחִלָּה, לְפִי שֶׁאָמְרוּ הוּן הוּן גְּבוּרוֹתֵינוּ הוּן הוּן נוֹרָאוֹתֵינוּ, שֶׁאֵלְמֵלֵא כוֹ הַיָּאֵד אֵמָה כְּזוֹ יְכוּלָה לְהַתְקִים בְּפָנֵי כְּמָה אֲמוֹת: **הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים.** הַרְבֵּה דְּבָרִים אָמְרוּ, אֶלָּא שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים הִלְלוּ אָמְרוּ [הוּן] שֵׁישׁ בְּהֵם קִיּוּם הַתּוֹרָה: **הוּוּ מִתּוֹנִים בְּדִין.** שֶׁאֵם בָּא דִין לְפָנֵיךָ פְּעַם וְשִׁתִּים וְשִׁלְשׁ, לֹא תֵאמַר דִּין זֶה כְּבָר בָּא לְפָנֵי וְשִׁנִּיתִי וְשִׁלְשִׁיתִי בּוֹ, אֶלָּא הוּוּ מִתּוֹנִים, כְּלוֹמֵר מִמִּתִּינִים קִדָּם שֶׁתְּפַסְקוּ הַדִּין: **וְהַעֲמִידוּ תַלְמִידֵי הַרְבֵּה.** לְאַפּוֹקִי מִרְבֵּן גְּמִלְיָאֵל דְּאָמַר [בְּרַכּוֹת כח.] כֹּל תַּלְמִיד שֶׁאֵין תּוֹכוֹ כְּבָרוֹ אֵל יִכְנֵס לְבֵית הַמְּדַרְשׁ, קָא מְשַׁמַּע לֵן שֶׁמִּלְמַדִּין תּוֹרָה לְכָל אָדָם וְאֵין צְרִיךְ לְבַדֵּק אַחֲרָיו, וּבִלְבָד שְׁלֵא יְהִיָה יְדוּעַ מַעֲנִינוֹ שֶׁמַּעֲשִׂיו מְקַלְקְלִים וְסָאֲנִי שׁוּמַעֲנִיָה. אֵי נְמִי אֲשַׁמּוּעִינוּ [יְבַמּוֹת סב:] שֶׁאֵם הָעֵמִיד תַּלְמִידִים בְּבַחֲרוּתוֹ יַעֲמִיד תַּלְמִידִים בְּזַקְנוֹתוֹ, דְּכַתִּיב (קֹהֶלֶת יא) בְּבַקֵּר זֶרַע זֶרַע וְלַעֲרֵב אֵל תִּנַּח זָדָד: **וְעֵשׂוֹ סִיג לְתוֹרָה.** גָּדַר שְׁלֵא יָבֵא לְגַע בְּאֶסוּר תּוֹרָה, כְּגוֹן שְׁנִיּוֹת לְעַרְיוֹת, וְשָׁבוֹת לְשַׁבָּת. דְּכַתִּיב (וַיִּקְרָא יח) וְשִׁמְרָתֶם אֶת מִשְׁמַרְתִּי, עֵשׂוֹ מִשְׁמַרְתִּי לְמִשְׁמַרְתִּי:

פרק א - משנה ב

משירי. משירי. שלאחר שמתו כלן נשתירה הקבלה בידו. והוא היה כהן גדול אחר עזרא: **הוא היה אומר.** כלומר כך היה מרגלא בפומיה תמיד. וכן כל רבי פלוני אומר, הוא היה אומר, שבמסכתא זו, פרושן היה רגיל לומר כן תמיד: **העולם עומד.** לא נברא העולם אלא בשביל שלשה דברים הללו: **על התורה.** שאלמלי לא קבלו **ה** ישראל את התורה לא נבראו שמים וארץ, דכתוב (ירמיה לג) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי [שבת פח.]: **ועל העבודה.** עבודת הקרבנות. שפך שנינו במסכת תענית [כו.], שאלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ **ו**. ומצינו שבשביל הקרבנות שהקריב נח נשבע [הקדוש ברוך הוא] שלא יביא מבול לעולם. הרי שהעולם עומד על הקרבנות: **ועל גמילות חסדים.** דכתוב (תהלים פט) עולם חסד יבנה. וגמילות חסדים, הוא לשמח חתנים, ולנחם אבלים, ולבקר חולים, ולקבר מתים, וכיוצא בזה:

פרק א - משנה ג

פרס. לשון ערך. בערךך, מתרגמינן פורסניה. והוא מה שאדם נותן למי שעבד אותו והוא אינו חייב בדין לתן לו כלום **ה**, כמו מה שיתן אדם לבנו קטן או לאשתו או לעבדו מפני קורת רוח שעשו לו. ואפלו לתקות פרס כזה לא יעבד אדם את בוראו, אלא מאהבה בלבד: **ויהי מורא שמים עליכם.** אף על פי שאתה עובד מאהבה עבד גם כן מיראה. שהעובד מאהבה זריז במצות עשה, והעובד מיראה נזהר ממצות לא תעשה, ונמצאת דעבודתו שלמה. וכן אמרו חז"ל, עבד מאהבה עבד מיראה. עבד מאהבה, שאם באת לשנא דע שאתה אוהב ואין אוהב שונא. עבד מיראה, שאם באת לבעט דע שאתה ירא ואין ירא בועט:

פרק א - משנה ד

יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים. כל התנאים

הַנִּזְכָּרִים בְּפָרֶק זֶה זֹג זֹג פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי קִבְלוּ מִפְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי, הָרֵאשׁוֹן מֵהֶם נָשִׂיא וְהַשֵּׁנִי אֵב בֵּית דִּין: **יְהִי בֵּיתֶךָ בֵּית וְעַד לְחַכְמִים**. כְּשִׁירְצוּ הַחֲכָמִים לְהִתְקַבֵּץ וּלְהוֹעֵד, יִהְיֶה בֵּיתֶךָ מוֹכֵן לְדַבֵּר זֶה, שֶׁיְהִיוּ רְגִילִים לוֹמַר נִתְקַבֵּץ בְּבֵית שֶׁל פְּלוֹנִי. שְׂאֵי אֶפְשָׁר שֶׁלֹּא תִלְמָד מֵהֶם אֵיזָה דְבַר חֲכָמָה. מִשְׁלוֹ מִשְׁלֵל לְמַה הַדְּבַר דּוֹמָה, לְנִכְנֵס לְחֲנוּתוֹ שֶׁל בֶּשֶׂם, אִף עַל פִּי שֶׁלֹּא לְקַח כָּלוּם, מִכָּל מְקוֹם רֵיחַ טוֹב קָלֵט וְהוֹצִיא עִמוֹ: **וְהָיוּ מִתְאַבְּקִים בְּעַפְרֵי רְגְלֵיהֶם**. כְּלוֹמַר שֶׁתִּלְךָ אַחֲרֵיהֶם. שֶׁהִמְהִלְךָ מַעֲלָה אֶבֶק בְּרִגְלָיו, וְהִהוּלְךָ אַחֲרָיו מִתְמַלֵּא מֵאַבְּקֵי שֶׁהוּא מַעֲלָה בְּרִגְלָיו. פְּרוּשׁ אַחַר, שֶׁתֵּשֵׁב לְרִגְלֵיהֶם עַל הָאָרֶץ. שֶׁכָּדָּ הָיוּ נוֹהֲגִים, שֶׁהָרֵב יוֹשֵׁב עַל הַסִּפְסָל וְהַתְּלַמִּידִים יוֹשְׁבִים לְרִגְלָיו עַל גְּבִי קַרְקַע: **וְהָיוּ שׂוֹתֵה בְּצִמָּא אֶת דְּבָרֵיהֶם**. כְּאֵדָם צִמָּא שְׂשׂוּתָה לְתַאֲבוֹן, וְלֹא כְּאֵדָם שֶׁבַע שֶׁקָּץ בְּמִזּוֹנוֹ שֶׁמוֹאֵס אֶפְלוֹ בְּדַבְרֵים הָעֲרָבִים וְטוֹבִים:

פרק א - משנה ה

יְהִי בֵּיתֶךָ פְּתוּחַ לְרוּחָה. כְּבֵיתוֹ שֶׁל אֲבֵרָהָם אָבִינוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם שֶׁהָיָה פְּתוּחַ לְאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, כְּדִי שֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ הָאוֹרְחִים לְהַקִּיף לְמִצָּא הַפְּתָח: **וְיִהְיוּ עֲנִיִּים בְּנֵי בֵּיתֶךָ**. וְלֹא יִקְנֶה עֲבָדִים לְשִׁמְשׁוֹ. מוֹטָב שֶׁיִּהְיוּ יִשְׂרָאֵל מְנַכְסִיו וְלֹא זָרַע כְּנַעַן הָאֲרוּר: **בְּאִשְׁתּוֹ אִמְרוּ**. מִדְּקָאֵמַר עִם הָאִשָּׁה וְלֹא אִמַר עִם אִשָּׁה, לְמַדְּנָה שֶׁבְּאִשְׁתּוֹ אִמְרוּ. אֵית דְּמִפְּרָשִׁי, בְּאִשְׁתּוֹ נִדְּהָ בְּלִבָּד, שֶׁלֹּא יָבֵא לִידֵי הָרַגְל עֲבֵרָה. וּמִדְּבַרֵי הַמְּשֻׁנָּה נִרְאָה, דְּאֶפְלוֹ בְּאִשְׁתּוֹ טְהוֹרָה. וְכֵן אִמְרוּ חַז"ל [חגיגה ה'] מְגִיד לְאֵדָם מַה שָׁחוּ, אֶפְלוֹ שִׁיחָה קָלָה שֶׁבִּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ מְגִידִין לוֹ בְּשַׁעַת הַדִּין. אֵלֶּא אִם כֵּן צְרִיךְ לְפִיֶּסָה לְדַבֵּר מִצָּוָה, כְּגוֹן רַב דְּשָׁח וְשָׁחַק וְעָשָׂה צָרְכָיו: **מִכָּאֵן אִמְרוּ חֲכָמִים**. רַבְּנֵינוּ הַקְּדוֹשׁ שֶׁסִּדֵּר הַמְּשֻׁנִּיּוֹת כְּתָבָהּ, מִדְּבַרֵי חֲכָם זֶה שֶׁאִמַר וְאֵל תִּרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה לְמַדּוֹ חֲכָמִים לוֹמַר, כָּל זְמַן שֶׁאֵדָם מִרְבֶּה שִׁיחָה עִם הָאִשָּׁה גוֹרֵם רָעָה לְעַצְמוֹ. מִצָּאֵתִי כְּתוּב, כְּשֶׁאֵדָם מְסַפֵּר לְאִשְׁתּוֹ קוֹרוֹתָיו כֶּדָּ וְכָדָּ אֲרַע לִי עִם פְּלוֹנִי, הֵיא מְלַמְּדָתוֹ לְחַרְחַר רֵיב, כְּגוֹן קָרַח שֶׁסִּפֵּר לְאִשְׁתּוֹ מַה שֶׁעָשָׂה מִשָּׂה שֶׁהִנִּיף אֶת הַלְוִיִּים תְּנוּפָה, וְהִבִּיאָתוֹ בְּדַבְרֵיהָ לִידֵי מַחְלָקָת. אִי נָמִי, מִתּוֹךְ שֶׁהוּא מְסַפֵּר לָהּ שֶׁחֲבָרְיוֹ גָּנוּהוּ וּבִישׁוּהוּ אִף הֵיא מְבַזָּה אוֹתוֹ בְּלִבָּהּ, וְזֶה גוֹרֵם רָעָה לְעַצְמוֹ: **וּבּוֹטֵל מִדְּבַרֵי תוֹרָה**. שֶׁנִּמְשָׁד אַחַר דְּבָרִים בְּטָלִים וְאִינוּ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה:

פרק א - משנה ו

עשה לך רב. רמב"ם פרש, אף על פי שאינו ראוי להיות לך רב, עשה אותו רב עליך ולא תלמד בינך לבין עצמך. ואני שמעתי, עשה לך רב, שיקבל לו רב אחד שילמד ממנו תמיד, ולא ילמד היום מאחד ולמחר מן האחר. ואף על גב דבמסכת עבודה זרה [דף י"ט] אמרו הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה, כבר פרשו ואמרו הני מלי בסברא, שטוב לו לשמע סברת הרבים, אבל לענין גמרא, מחד רב מעלי, כי היכי דלא לפגם לשניה: **וקנה לך חבר.** ואפלו אתה צריך לקנותו בדמים יקרים ולפזר עליו ממון כדי שתקנה אהבתו [יד]. אבל ברב לא שייך לומר קנה לך רב, שהרב צריך ללמד בחנם: **והוי דן את כל האדם לכף זכות.** כשהדבר בכף מאזנים ואין לו הכרע לכאן ולכאן, כגון אדם שאין אנו יודעים ממעשיו אם צדיק אם רשע ועשה מעשה שאפשר לדונו לזכות ואפשר לדונו לחובה, מדת חסידות היא לדונו לכף זכות. אבל אדם שהחזק ברשע, מתר לדונו לחובה, שלא אמרו אלא החושד בכשרים לוקה בגופו [שבת צו.], מפלל שהחושד ברשעים אינו לוקה:

פרק א - משנה ז

הרחק משכנ רע. שלא תלמוד ממעשיו. ועוד, שלא תלקה עמו במפלתו, דאוי לרשע ואוי לשכנו: **ואל תתחבר לרשע.** שכך אמרו חכמים, כל המתדבק לרשעים אף על פי שאינו עושה כמעשיהם נוטל שכר פיוצא בהם. למה הדבר דומה, לנכנס לביתו של בורסי, אף על פי שלא לקח ממנו כליים, מכל מקום ריח רע קלט והוציא עמו: **ואל תתיאש מן הפרענות.** שלא תאמר רשע זה מעשיו מצליחין אלך ואדבק עמו הואיל והשעה משחקת לו, לכך אמר ואל תתיאש מן הפרענות, כלומר דע שמהרה תבא עליו פרענות כי פתאם יבא אידו:

פרק א - משנה ח

אל תעש עצמך כעורכי הדינין. כאותן אנשים שעורכים ומסדרים טענות בעלי הדין [יז] לפני הדיינים. שאסור לאדם לגלות דינו לאחד מבעלי הדין ולומר לו עשה כד [יח] בשביל שתזכה בדינה, ואף על פי שיודע שהדין עמו. פרוש אחר, כעורכי הדינין, כגדולי הדינין. ובתלמיד היושב לפני רבו מדבר, שלא יעשה עצמו כגדולי הדיינים לדבר לפני רבו כפוסק את הדין. עורכי, לשון ערפאות של נכרים [טין ט: י], ערפאות של בית דוד. ומפי

אחרים שמעתי, אל תעש עצמך כגדולי הדיינים לכוף בעלי דינים שיבאו לדין לפניך: יהיו בעיניך כרשעים. שלא יטה לבד לאחד מהם לומר איש פלוני חשוב הוא ולא יטען טענת שקר. שאם אפה אומר כן, אין אפה רואה לו חובה: כשקבלו עליהם את הדין. שלא תחשד החיב לומר גזלן היה זה, אלא תאמר שמה טועה היה ולא נתפון לגזל [כ]. אי נמי, נתחייב אחד מהם שבועה ונשבע, לא תאמר לשקר נשבע:

פרק א - משנה ט

והוי זהיר בדבריך. שלא יאמר הדין שמה כד וכד היה מעשה, או אם היה הדבר כד היה פלוני זכאי, ומתוך דברים הללו לומד בעל הדין או העדים לומר דבר שלא דבר היה:

פרק א - משנה י

שמעיה ואבטליון. גרי צדק היו [כא], ומבני בניו של סנחריב הם. ושמעתי שמפני שהיה אבטליון אב בית דין נקרא בשם זה, שפרושו אב לקטנים. כי טליא בלשון ארמי, קטן, כמו [מגלה ה:] אמר רב יוחנן כד הוינא טליא, כשהייתי קטן. ליתו טליא וטליתא [לבמות קיד.] יביאו קטן וקטנה. אף כאן אבטליון אביהן של יתומים קטנים: אהב את המלאכה. אפלו יש לו במה להתפרנס [כב], חיב לעסק במלאכה. שהבטלה מביאה לידי שעמום [כתבות נט:]: ושנא את הרבנות. ולא תאמר אדם גדול אני וגנאי לי לעסק במלאכה, דאמר ליה רב לרב כהנא [פסחים קיג:], פשט נבלתא בשוק וטל אגרא, ולא תימא כהנא אגרא גברא רבא אגרא וסניא בי מלתא. פרוש אחר, ושנא את הרבנות, התרחק מלנהג שררה על צבור, שהרבנות מקפרת את בעליה: ואל תתודע לרשות. כדי לטל רבנות על ידיה. אי נמי, אל תתודע לרשות, שלא יעבירוך על דעת קונך, כמו שארע לדואג האדומי. לרשות, השררה קרויה רשות, מפני שהרשות בידה לעשות כרצונה:

הִזְהִירוּ בְּדַבְרֵיכֶם. שְׁלֹא תִנְיָחוּ מְקוֹם לְמִינִים לְטַעוֹת בְּדַבְרֵיכֶם: שְׁמָא תַחֲבוּ חוֹבַת גְּלוֹת. כְּלוּמַר, אִף עַל פִּי שְׁבַמְקוֹם שְׁאַתֶּם בּוֹ אֵין שָׁם מִינִים, יֵשׁ לְחוּשׁ שְׁמָא יִגְרַם הַחֲטָא וְתַתְּחִיבוּ גְלוֹת, וְתִגְלוּ לְמְקוֹם שְׁיֵשׁ שָׁם אֲנָשִׁים שְׁמַרְאִים פְּנִים בְּתוֹרָה שְׁלֹא כִּהְלָכָה, וְהֵם כְּנֹוֹי לְמִים הָרְעִים [כד], וְיִבְיִנוּ מִתּוֹךְ דְּבַרְיֶכֶם דְּבַרְיֶם שְׁאַיְנֶם הַגּוּנִים, וְיִשְׁתּוּ הַתְּלַמִּידִים הַבָּאִים אַחֲרֵיכֶם מֵאוֹתָם דְּבַרְיֶם דְּבַרְיֶם מִינּוֹת וְיִמּוֹתוֹ בְּעוֹנָם: וְנִמְצָא שָׁם שְׁמִים מִתְּחִלָּל. שְׁיִשְׁאַרוּ אוֹתָן דְּעוֹת בְּטָלוֹת בְּעוֹלָם. כְּמוֹ שְׁקָרָה לְאַנְטִיגְנוֹס אִישׁ סוֹכוֹ עִם צְדוּק וּבִיתוֹס תְּלַמִּידוֹ, שְׁאַמַּר לְהֵם אַל תְּהִיּוּ כְּעַבְדִּים הַמְּשַׁמְשִׁים אֶת הָרַב עַל מְנַת לְקַבֵּל פְּרָס, וְאַמְרוּ הֵם, אֲפֹשֶׁר פּוֹעֵל עוֹשֶׂה מְלָאכָה כָּל הַיּוֹם וְטוֹרַח וְלַעֲרַב אֵינּוּ מְקַבֵּל פְּרָס. וְיִצְאוּ לְמִינּוֹת הֵם [כה] וְתְלַמִּידֵיהֶם, וְנִקְרְאִים צְדוּקִים וּבִיתוֹסִים עַד הַיּוֹם:

הוּוֹי מִתְּלַמִּידוֹ שֶׁל אֶהְרֹן אוֹהֵב שְׁלוֹם וְרוֹדֵף שְׁלוֹם. פִּרְשׁוּ בְּאֲבוֹת דְּרַבִּי נֶתָן, כִּי צַד הָיָה אֶהְרֹן אוֹהֵב שְׁלוֹם, כְּשֶׁהָיָה רוֹאֶה שְׁנֵי בְּנֵי אָדָם מִתְּקוּטָטִים הָיָה הוֹלֵךְ לְכָל אֶחָד מֵהֶם שְׁלֹא מִדַּעַת חֲבֵרוֹ, וְאוֹמַר לוֹ רְאֵה חֲבֵרְךָ אֵיךְ הוּא מִתְּחַרֵּט וּמִכָּה אֶת עַצְמוֹ עַל שְׁחָטָא לָךְ, וְהוּא אָמַר לִי שְׁאֲבֵא אֵלַיךְ שְׁתַּמְחַל לוֹ, וּמִתּוֹךְ כֶּךָ כְּשֶׁהָיָה פּוֹגְעִים זֶה בְּזֶה הָיוּ מְנַשְׁקִים זֶה אֶת זֶה. וְכִיצַד הָיָה מְקַרֵּב אֶת הַבְּרִיּוֹת לְתוֹרָה, כְּשֶׁהָיָה יוֹדֵעַ בְּאָדָם שְׁעֵבֵר עֲבָרָה הָיָה מִתְּחַבֵּר [כז] עִמּוֹ וּמְרָאֶה לוֹ פְּנִים צְהֵבוֹת, וְהָיָה אוֹתוֹ אָדָם מִתְּבַיֵּשׁ וְאוֹמַר אֵלוֹ הָיָה יוֹדֵעַ צְדִיק זֶה מַעֲשֵׂי הָרְעִים כְּמָה הָיָה מִתְּרַחֵק מִמֶּנִּי, וּמִתּוֹךְ כֶּךָ הָיָה חוֹזֵר לְמוּטָב. הוּא שְׁהֵנְבִיא מַעִיד עָלָיו (מְלָאכֵי ב) בְּשְׁלוֹם וּבְמִישׁוֹר הַלֵּךְ אֶתִּי וְרַבִּים הַשִּׁיב מַעֲוֹן:

נִגְדַּ שְׁמָא אֲבַד שְׁמָה. מִי שְׁנִמְשַׁךְ שְׁמוֹ לְמִרְחוּק מִתּוֹךְ שְׁרָרָה וְרַבְּנוּת, מִהֲרָה יֵאָבֵד שְׁמוֹ, שְׁהֲרַבְּנוּת מְקַבֵּרֶת אֶת בְּעַלְיָהּ. נִגְדַּ לְשׁוֹן מְשִׁיכָה. תְּרַגּוּם מְשִׁכּוֹ, נִגִּידוֹ: וְדִלָּא מוֹסִיף. מִי שְׁאַיְנוּ מוֹסִיף עַל לְמוּדוֹ: יִסְף. יְסוּף מִפְּנֵי מָה שְׁכָבֵר לְמַד וְיִשְׁפַּח תְּלַמוּדוֹ. וְיֵשׁ שְׁגוּרְסִין יֵאָסֵף, כְּלוּמַר יֵאָסֵף אֶל עַמּוּי

וימות בלא עתו: **ודלא יליף**. קשה מדלא מוסיף, הלכך קטלא חיב, כלומר ראוי הוא שיהרגוהו, כמו שאמרו [פסחים מט] עם הארץ מתר לקרעו כדג, ומגבו: **ודאשתמש בתגא**. המשתמש בכתרה של תורה **לא** כאדם המשתמש בכליו, חלף ועבר מן העולם. תגא בלשון שמעאל כתר. ויש מפרשים, תג"א ראשי תבות תלמיד גיברא א'חרינא. שאסור לאדם להשתמש בתלמידים שאינן תלמידיו. ואני שמעתי, ודישתמש בתגא, המשתמש בשם המפרש, חלף ואבד, שאין לו חלק לעולם הבא:

פרק א - משנה יד

אם אין אני לי. אם אין אני זוכה לעצמי, מי יזכה בשבילי: **וכשאני לעצמי**. ואפלו זכיתי לעצמי, מה הוא הזכות הזו ובמה נחשב הוא כנגד מה שאני חיב לעשות: **ואם לא עכשיו**. בעולם הזה: **אימתי**. כי אחר המות אי אפשר לזכות עוד. פרוש אחר, אם לא עכשיו בימי הבחירות, אימתי, שפא בימי הזקנה לא יעלה לידי:

פרק א - משנה טו

עשה תורתך קבע. שיהיה עקר עסקך ביום ובלילה בתורה, וכשתהיה נגע מן הלמוד תעשה מלאכה. ולא שיהיה עקר עסקך במלאכה וכשתפנה מן המלאכה תעסק בתורה. ומצאתי כתוב, עשה תורתך קבע, שלא תחמיר לעצמך ותקל לאחרים **לב**, או תחמיר לאחרים ותקל לעצמך, אלא תהא תורתך קבע לך כמו לאחרים, וכן הוא אומר בעזרא [ז] כי עזרא הכין לבו לדרש את תורת ה' ולעשות וללמד לבני ישראל, כמו שהכין לבו לעשות כך היה מלמד לבני ישראל: **אמר מעט ועשה הרבה**. כמו שמצינו באברהם אבינו עליו השלום, שאמר תחלה (בראשית יד) ואקחה פת לחם, ובסוף ויטח בו בקר רך וטוב: **והוי מקבל את כל האדם**. כשאתה מכניס אורחים לביתך לא תיתן להם ופניך כביושות בקרקע, שכל הנותן ופניו כביושות בקרקע אפלו נתן כל מתנות שבעולם מעליו עליו כאילו לא נתן כלום. שלש אזהרות הזהיר שמאי, כנגד שלש מעלות שהזכיר ירמיה, חכם גבור ועשיר. כנגד חכם אמר עשה תורתך קבע, כנגד עשיר אמר אמר מעט ועשה הרבה, כנגד גבור אמר הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות, שיכבש יצרו וילחם כנגד לבו הרע, ושנינו (לקמן פ"ד מ"א) איזהו גבור

פרק א - משנה טז

עֲשֵׂה לְךָ רַב. לְעֲנִן הוֹרָאָה מְדַבֵּר עִכְשָׁיו, אִם בָּא דִין לְפָנֶיךָ וְנִסְתַּפְקַת בּוֹ, עֲשֵׂה לְךָ רַב, וְהִסְתַּלַּק מִן הַסֵּפֶק. וְלֹא תִפְסַק עָלֶיךָ אֶתְּהָ לְבַדְּךָ. כִּי הָא דַּרְבָּא כִּי הוּי אֲתֵי טְרַפְתָּא לְגַבִּיהָ הוּי מְכַנְיָךְ לְכַלְהוּ טְבַחֵי דְמִתָּא מְחִסְיָא, אָמַר, כִּי הֵיכִי דְלִמְטִין שִׁיבָא מְכַשׁוּרָא: **וְאֵל תִּרְבֵּה לְעֵשׂוֹר אֲמִדוֹת.** שְׁהַמְפְּרִישׁ מַעֲשָׂרוֹת מְאֻמָּד אֵינּוּ נִצּוֹל מִן הַקְּלָקְלָה. אִם פּוֹחַת מִמָּה שְׂרָאוּי לְתַן מַעֲשָׂרוֹתָיו מִתְקַנִּים וּפְרוֹתָיו מְקַלְקְלִים. וְאִם הֶעֱדִיף עַל שְׁהִיָּה רָאוּי לְתַן, פְּרוֹתָיו מִתְקַנִּים וּמַעֲשָׂרוֹתָיו מְקַלְקְלִים **{לד}**:

פרק א - משנה יז

וְלֹא מִצָּאתִי לְגוֹף טוֹב אֶלָּא שְׁתִּיקָה. מִי שֶׁשׁוֹמֵעַ חֲרַפְתּוֹ וְשׁוֹתֵק: **וְלֹא הַמְדַּרְשׁ הוּא הָעֵקֶר אֶלָּא הַמַּעֲשֵׂה.** וְתִדַּע לְךָ שֶׁהַשְּׁתִּיקָה טוֹבָה **{לו}**, שְׁאַפְלוּ הַמְדַּרְשׁ וְהַדְּרֹשׁ וְהַדְּבֹר בְּתוֹרָה שְׂאִין לְךָ מְדָה טוֹבָה הִימְנָה, אִין עֵקֶר קְבוּל הַשָּׂכָר אֶלָּא בְּשִׁבִיל הַמַּעֲשֵׂה, וְהַדְּרֹשׁ וְאֵינּוּ מְקַיִם, נוֹחַ לוֹ אִם הִיָּה שׁוֹתֵק וְלֹא הִיָּה דוֹרֵשׁ: **וְכָל הַמְרֻבָּה דְּבָרִים מְבִיא חֲטָא.** שְׂכֹן מְצִינּוּ בְּחִנְיָה שְׁהַרְבֵּתָה דְּבָרִים, וְאָמַרְהָ, אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בּוֹ, וְהוֹסִיפָה נְגִיעָה שְׁלֵא נֶאֱסָרָה בָּהּ, וְדַחְפָּה נְחֹשׁ עַד שְׁנַגְעָה בּוֹ, וְאָמַר לָהּ, כְּשֵׁם שְׂאִין מִיתָה בְּנִגְיעָה כֶּדָּ אִין מִיתָה בְּאֲכִילָה, וּמִתּוֹךְ כֶּדָּ בָּאת לִיָּדִי חֲטָא, שְׁאַכְלָה מִן הַפְּרִי. הוּא שְׁשִׁלְמָה אוֹמַר (מְשָׁלִי ט) אֵל תּוֹסֵף עַל דְּבָרֶיךָ פֶּן יוֹכִיחַ **בְּךָ** וְנִכְזַבְתָּ:

פרק א - משנה יח

הָעוֹלָם עוֹמֵד. יְשׁוּבֵן שֶׁל בְּנֵי אָדָם מִתְקַיִם. אִין זֶה כְּמוֹ הָעוֹלָם עוֹמֵד דְּלַעִיל **{לח}**: **עַל הַדִּין.** לְזַכּוֹת אֶת הַזִּכָּאִי וּלְחַיֵּב אֶת הַחַיֵּב: **וְעַל הָאֲמֵת.** שְׁלֵא

ישקרו איש בעמיתו: ועל השלום. בין המלכיות, ובין אדם לחברו:

ב

פרק

א

משנה

-

ב

פרק

רבי אומר. שיבר. שיברר: כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם. שיהא נוח לו, ויהיו נוחין בני אדם ממנו. וזה יהיה, כשילך בכל המדות בדרך האמצעי ולא יטה לאחד משני הקצוות. שאם הוא כילי ביותר, יש תפארת לו, שאוסף ממון הרבה, אבל אין בני אדם מפאין אותו במדה זו. ואם הוא מפזר יותר מן הראוי, בני אדם המקבלים ממנו מפאין אותו, אבל אינו תפארת לעושיה ואינו נוח לו, שהוא בא לידי עניות בשביל כך. אבל מדת הנדיבות שהיא אמצעית בין הכילות והפזור, היא תפארת לעושיה, ששומר את ממונו ואינו מפזר יותר מן הראוי. ותפארת לו מן האדם, שבני אדם מפאין אותו, שנותן כמו שראוי לו לתן. וכן הדין בכל שאר המדות: שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות. לא נתפרש בתורה שכר המקיים מצות עשה [ג], ולא ענש המבטל מעשותן. דאלו ענשו של מצות לא תעשה מפרשין הן, סקילה, שרפה, הרג, וחנק, כרת, ומיתה בידי שמים, ומלקות. הענש הקל לעברה קלה והחמור לחמורה: והוי מחשב הפסד מצוה. מה שאתה מפסיד מסחורתך וממונך מפני עסק המצוה, כנגד השכר שיעלה לך ממנה בעולם הזה או בעולם הבא, שיהיה יותר מאותו הפסד: ושכר עברה. הנאה שאתה נהנה בעברה, כנגד הפסד שעתיד לבא לך ממנה:

ב

משנה

-

ב

פרק

דרך ארץ. מלאכה או סחורה: שיגיעת שניהם משפחת עון. שהתורה מתשת כחו של אדם, והמלאכה מפרכת ומשבירת את הגוף, ומתוך כך יצר הרע בטל ממנו: וכל תורה שאין עמה מלאכה. ואם תאמר יהא עמל

בַּתּוֹרָה תִּמְיֵד וַיִּגְיַעְתָּהּ תִּהְיֶה מִשְׁכַּחַת עוֹן, וּיְמָה צָרָךְ לְמַלְאכָה, לְכַף הַזֶּקֶק לומר וְכָל תּוֹרָה שְׂאִין עִמָּה מְלָאכָה סוּפָה בְּטִלָּה, לְפִי שְׂאִי אֶפְשֶׁר לוֹ בְּלֹא מְזוֹנוֹת, וּמְלַסְטִים אֶת הַבְּרִיּוֹת וּמִשְׁכַּח תִּלְמוּדוֹ: **יְהִיו עוֹסְקִין עִמָּהֶם לְשֵׁם שְׁמַיִם**. וְלֹא כְּדֵי לְטַל עֵטְרָה לומר כֶּךָ וְכָךְ עָשִׂיתִי בְּשִׁבִיל הַצְּבוּר: **שְׂזִכוֹת אֲבוֹתֶם מְסִיעֶתְךָ**. שְׂזִכוֹת אֲבוֹתֶךָ שֶׁל צְבוּר וְצִדְקָתְךָ הָעוֹמֶדֶת לְעַד הִיא הַמְּסִיעֶת אֶל הָעוֹסְקִין עִמָּהֶן לְהוֹצִיא לְאוֹר צְדָקוֹ, וְלֹא מִצַּד טוֹב הַשְׂתַּדְּלוּתְךָ שֶׁל הָעוֹסְקִים: **וְאַתֶּם מַעֲלָה אֲנִי עֲלֵיכֶם שְׂכָר**. אֵף עַל פִּי שְׂאִין הַדָּבָר בָּא לִידֵי גִמְרָה טוֹב מִצַּד מַעֲשֵׂיכֶם אֲלֵא בְּשִׁבִיל זְכוֹת אֲבוֹתֶם שֶׁל צְבוּר, מַעֲלָה אֲנִי עֲלֵיכֶם שְׂכָר כְּאֵלוֹ אַתֶּם עָשִׂיתֶם הַיְשׁוּעָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל, הוֹאִיל וְאַתֶּם עוֹסְקִים לְשֵׁם שְׁמַיִם. פְּרוּשׁ אַחֵר, כָּל הָעוֹסְקִים עִם הַצְּבוּר לְהַכְרִיחַ וְלְכוּף אֶת הַצְּבוּר לְדַבֵּר מִצְוָה לְצִדְקָה אוֹ לְפִדְיוֹן שְׁבוּיִים, יְהִיו עוֹסְקִים עִמָּהֶם לְשֵׁם שְׁמַיִם **[יא]**, שְׂזִכוֹת אֲבוֹת שֶׁל צְבוּר מְסִיעֶתְךָ לְתַתּוֹ מֵה שֶׁפָּסְקוּ עֲלֵיהֶם וְאַפְלוּ מִמּוֹן הַרְבֵּה, וְהַצְּדָקָה שִׁיעֲשׂוּ תַעֲמֵד לָהֶם לְעַד. וְאַתֶּם הַמְּתַעֲסְקִים לְכוּף אֶת הַצְּבוּר לְמִצְוָה זוֹ, מַעֲלָה אֲנִי עֲלֵיכֶם שְׂכָר כְּאֵלוֹ עָשִׂיתֶם זֹאת הַמִּצְוָה מִמְּמוֹנְכֶם מִמֶּשׁ. וּרְמַב"ם פִּרְשׁ, וְאַתֶּם מַעֲלָה אֲנִי עֲלֵיכֶם שְׂכָר כְּאֵלוֹ עָשִׂיתֶם, אִם בְּשַׁעַה שְׂאַתֶּם עוֹסְקִים עִם הַצְּבוּר נִתְּבַטְּלְתֶם מַעֲשֵׂית אִיזוֹ מִצְוָה בְּשִׁבִיל עֵסְקֵי הַצְּבוּר, מַעֲלָה אֲנִי עֲלֵיכֶם שְׂכָר כְּאֵלוֹ עָשִׂיתֶם אוֹתָהּ מִצְוָה שֶׁנִּתְּבַטְּלְתֶם מִמֶּנָּה:

פרק ב - משנה ג

הוּו זְהִירִים בְּרִשׁוֹת. אַתֶּם הַמְּתַעֲסְקִים בְּצָרְכֵי צְבוּר, אֵף עַל פִּי שְׂאַתֶּם צָרִיכִים לְהַתְּנִידַע לְרִשׁוֹת כְּדֵי לְפַקֵּחַ עַל עֵסְקֵי רַבִּים **[יג]**, הוּו זְהִירִים וְכוּ':

פרק ב - משנה ד

עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כְּרְצוֹנְךָ. פִּזֵּר מְמוֹנְךָ בְּחִפְצֵי שְׁמַיִם, כְּרְצוֹנְךָ, כְּאֵלוֹ פְּזַרְתָּ אוֹתָם בְּחִפְצֵיךָ. שְׂאִים עָשִׂיתָ כֵּן יַעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כְּרְצוֹנוֹ, כְּלומר יִתֵּן לְךָ טוֹבָה בְּעֵין יָפָה: **כְּדֵי שְׂיִבְטַל רְצוֹן אַחֵרִים**. יִפֵּר עֲצַת כָּל הַקְּמִים עֲלֶיךָ לְרָעָה. וְאַנִּי שְׂמַעְתִּי, שְׂאִין זֶה אֲלֵא דָרָךְ כְּבוֹד כְּלָפִי מַעֲלָה, וְהִרִי הוּא כְּאֵלוֹ כְּתוּב כְּדֵי שְׂיִבְטַל רְצוֹנוֹ מִפְּנֵי רְצוֹנְךָ. כְּאוֹתָהּ שְׂאַמְרוּ בְּפִרְקָה בְּמָה אֲשֶׁה **[שַׁבַּת סג]**. כָּל הָעוֹשֶׂה מִצְוָה כְּתִקְנָה אֶפְלוּ גִזֵּר דִּין שֶׁל שְׁבַעִים שָׁנָה מִתְּבַטֵּל מֵעַלְיוֹ: **אֵל תִּפְרֹשׁ מִן הַצְּבוּר**. אֲלֵא הַשְׂתַּתֵּף בְּצָרְתֶם. שְׁכָל הַפּוֹרֵשׁ מִן הַצְּבוּר אִינוֹ רוֹאֶה בְּנַחֲמַת הַצְּבוּר **[טו]** **[תַּעֲנִית יא]**: **וְאֵל תִּתְּאֵמִין בְּעֲצֻמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ**.

שְׁהָרִי יוֹחֲנָן כִּהֵן גָּדוֹל שִׁמְשׁ בְּכֹהֵנָה גְדוֹלָה שְׁמָנִים שָׁנָה וּלְבַסּוֹף נֶעְשָׂה
צְדוּקִי [בְּרִכּוֹת כט.]: **וְאֵל תְּדִין אֶת חֲבֵרָךְ עַד שֶׁתִּגִּיעַ לְמִקוֹמוֹ**. אִם רָאִיתָ חֲבֵרָךְ
שָׁבָא לְיָדֶי נִסְיוֹן וְנִכְשֵׁל, אֵל תְּדִינֵהוּ לְחוּבָה עַד שֶׁתִּגִּיעַ לְיָדֶי נִסְיוֹן כְּמוֹתוֹ
וְתִנָּצֵל: **וְאֵל תֹּאמֶר דְּבַר שְׂאֵי אֶפְשָׁר לְשִׁמְעַע וְסוּפוֹ לְהִשְׁמַע**. כְּלוּמַר, לֹא
יִהְיוּ דְבָרֶיךָ מְסַפְּקִים שְׂאֵי אֶפְשָׁר לְהִבְיָנֵם בְּתַחֲלָה וּבְעֵינֵי רֵאשׁוֹן, וְתִסְמָךְ
שְׂאֵם יַעֲמִיק הַשּׁוֹמֵעַ בָּהֶם לְבַסּוֹף יִבְיָנֵם. כִּי זֶה יָבִיא בְּנֵי אָדָם לְטַעוֹת
בְּדְבָרֶיךָ, שְׂמָא יִטְעוּ וַיִּצְאוּ לְמִינּוֹת עַל יְדֶךָ [זט]. פְּרוּשׁ אַחֵר, לֹא תִגְלַח סוּדְךָ
אֶפְלוּ בִּינְךָ לְבִין עֲצָמְךָ וְתֹאמֶר שְׂאֵין כָּאֵן מִי שִׁישְׁמַעְךָ, לְפִי שְׁסוּפוֹ לְהִשְׁמַע,
כִּי עוֹף הַשָּׁמַיִם יוֹלִיד אֶת הַקּוֹל [יז]. וְהִגְרָסָא הִיא לְפִי פְרוּשׁ זֶה, שְׁסוּפוֹ
לְהִשְׁמַע. אֲבָל רַשִׁי גוֹרֵס, וְאֵל תֹּאמֶר דְּבַר שְׂאֶפְשָׁר לְשִׁמְעַע שְׁסוּפוֹ לְהִשְׁמַע.
וּבְדְבָרֵי תוֹרָה מְדַבֵּר, אֵל תֹּאמֶר עַל דְּבַר תוֹרָה שְׂאֵתָה יְכוֹל לְשִׁמְעַע עֲכָשְׁיוֹ
שֶׁתִּשְׁמַע אוֹתוֹ לְבַסּוֹף, אֶלָּא הֵט אֲזַנְיָךְ וּשְׁמַע מִיָּד: **לְכַשְׂאִפְנָה**. מַעֲסָקִי,
אַעֲסֵק בְּתוֹרָה:

פרק ב - משנה ה

בור. רִיק מְכַל דְּבַר, וְאַפְלוּ בְּטִיב מִשָּׂא וּמִתָּן אֵינּוּ יוֹדְעִי. וְהוּא גְרוּעַ מַעַם
הָאָרֶץ. תַּרְגוּם וְהִאֲדָמָה לֹא תִשָּׂם [בְּרֵאשִׁית מז], וְאַרְעָא לֹא תִבּוֹר: **וְלֹא עִם
הָאָרֶץ חֲסִיד**. אֲבָל יָרָא חֲטָא אֶפְשָׁר שְׂיִהִיָּה, שְׁהָרִי הוּא בְּקִי בְּטִיב מִשָּׂא
וּמִתָּן: **וְלֹא הִבִּישׁוֹן לְמַד**. שְׁהַמְתִּבִּישׁ לְשִׂאל שְׂמָא יִלְעִיגוּ עָלָיו, יִשְׂאֵר תְּמִיד
בְּסַפְקוֹתָיו: **וְלֹא הִקְפְּדוֹן**. הָרַב שֶׁמְקַפֵּיד עַל הַתְּלַמִּידִים כְּשִׁשׂוֹאֲלִים אוֹתוֹ,
לֹא יִלְמַד כְּרָאוּי. אֶלָּא צָרִיךְ שְׂיִסְבִּיר פְּנִים בְּהַלְכָה לְתַלְמִידָיו: **וְלֹא כָּל
הַמְרֻבָּה בְּסוּחֻרָה מַחֲפִים**. דְּכַתִּיב (דְּבָרִים ט) וְלֹא מַעֲבָר לִיָּם הִיא, אֵין הַתוֹרָה
מְצוּיָה בְּאוֹתָם שְׁהוֹלְכִים מַעֲבָר לִיָּם [עֲרוּבִין נה]: **וּבְמִקוֹם שְׂאֵין אֲנָשִׁים**.
לִישָׁב בְּרֵאשׁ וּלְהוֹרוֹת הוֹרָאוֹת:

פרק ב - משנה ו

על דאטפת אטפוד. רִשָּׁע הִייתָ וּמְלַסְטָם אֶת הַבְּרִיּוֹת וּמְצִיפָן בְּנֶהָר,
וּבְאוֹתָהּ מְדָה מְדוֹדוֹ לָךְ: **וְסוּף מְטִיפִיךָ יְטוּפוֹן**. שְׁלֹא הִיָּה הַדְּבַר מְסוּר בְּיָדוֹ
לְהַרְגָךְ, אֶלָּא לְבִית דִּין, וְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מְסַרְךָ בְּיָדוֹ, שְׁמַגְלָגְלִים חוּבָה
עַל יְדֵי חֲטָא, וְעַתִּיד הוּא אַחֵר כִּף לְתַבַּע מִהוֹן מִיתְתִּיךָ [כג]:

מְרֵבָה בְּשׂוֹר מְרֵבָה רְמָה. הַמְרֵבָה בְּאֲכִילָה וּשְׂתִיָּה עַד שֶׁנֶּעֱשָׂה שָׁמֶן וַיִּבְעַל בְּשׂוֹר, מְרֵבָה עָלָיו רְמָה בְּקִבְרָה, וְקָשָׂה רְמָה לַמֵּת כְּמַחֲט בְּבֶשֶׂר הַחַי **[כד]**. וְקָמְשָׁמַע לוֹ הָאִי תִנְא, שֶׁכָּל רַבּוּיִין קָשִׁים לְאָדָם חוּץ מִרַבּוּי תוֹרָה וְחֻכְמָה וְצַדִּיקָה: **מְרֵבָה דְאָגָה.** שָׁמָּא יִגְזְלוּהוּ מִבֵּית הַמְלָךְ אוֹ שָׁמָּא יָבֹאוּ עָלָיו לְסֻטִים וַיִּהְרָגוּהוּ. וְחֻסִיד אֶחָד הָיָה מִתְפַּלֵּל, הַמְקוּם יִצְיָלְנִי מִפְּזוֹר הַנֶּפֶשׁ. וְשָׂאֵלוּ מִמֶּנּוּ מָהוּ פְּזוֹר הַנֶּפֶשׁ, אָמַר לָהֶם שֶׁיְהִיּוּ לוֹ נְכָסִים מְרַבִּים מִפְּזוֹרִים בְּמִקְוֹמוֹת הַרְבֵּה וְצָרִיךְ לְפַזֵּר נַפְשׁוֹ לְחֹשֶׁב לְכָאן וּלְכָאן: **מְרֵבָה נְשִׁים מְרֵבָה כְּשָׁפִים.** סִדְרָא נְקִיט וְאִזִּיל. בְּתַחֲלָה אָדָם מְקַשֵּׁט עֲצָמוֹ וְאוֹכֵל וְשׂוֹתָהּ וּמְרֵבָה בְּשׂוֹר, וְאַחַר כֵּן מִבְּקֵשׁ לְהַרְבּוֹת נְכָסִים, וְלֹאֲחַר שֶׁהַרְבֵּה נְכָסִים וְרוֹאֶה שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ סְפוּק לְפָרְנִס נְשִׁים רַבּוֹת הוּא מְרֵבָה לוֹ נְשִׁים, וְלֹאֲחַר שֶׁהַרְבֵּה נְשִׁים כָּל אַחַת צָרִיכָה שֶׁתִּשְׁמַשְׁנָה, הָרִי מְרֵבָה שְׂפָחוֹת, וְכִיּוֹן שֶׁיֵּשׁ לוֹ בְּנֵי בֵּית מְרַבִּין צָרִיךְ לְשַׂדּוֹת וּכְרָמִים לְסַפֵּק יַיִן וּמִזוֹן לְבָנָי בֵּיתוֹ, וּמְרֵבָה עֲבָדִים לְעַבֵּד הַשְּׂדוֹת וְהַכְרָמִים. לְכֵן הוּא שְׂנוּיִין בְּסִדְרָא זֶה: **מְרֵבָה תוֹרָה מְרֵבָה חַיִּים.** דְּכַתִּיב (דְּבָרִים ל) כִּי הִיא חַיִּיךָ וְאַרְךָ יָמֶיךָ: **מְרֵבָה חֻכְמָה.** שְׂנוּתָן טַעַם לְדַבְּרֵי וְהַסְבָּרוֹת שֶׁלוֹ מִתְיַשְׁבוֹת עַל יָב הַשׁוֹמְעִין: **מְרֵבָה יְשִׁיבָה.** הַרְבֵּה תַלְמִידִים מִתְקַבְּצִים וּבָאִים לְשִׁמְעַ סְבָרוֹתָיו. וְאִית דְּגֵרְסִי, מְרֵבָה יְשִׁיבָה מְרֵבָה חֻכְמָה, מִי שֶׁמְרֵבָה בְּתַלְמִידִים, הִתְלַמְּדִים מִחֻדָּדִים אוֹתוֹ וּמְרַבִּין וּמוֹסִיפִין עַל חֻכְמָתוֹ: **מְרֵבָה עֲצָה.** מִי שֶׁמְרֵבָה לְטַל עֲצָה: **מְרֵבָה תְּבוּנָה.** מִבִּין דְּבָר מִתּוֹךְ דְּבָר מַעֲצוֹת שֶׁיּוֹעֲצִין נוֹתְנִים לוֹ: **מְרֵבָה צַדִּיקָה מְרֵבָה שְׁלוֹם.** שֶׁנֶּאֱמַר (ישעיה לב) וְהָיָה מַעֲשֵׂה הַצַּדִּיקָה שְׁלוֹם:

אֵל תַּחֲזִיק טוֹבָה לְעֲצָמֶךָ. לוֹמַר הַרְבֵּה תוֹרָה לְמַדְתִּי. וְלִפִּי שֶׁהוּא לֹא הַנִּיחַ לֹא מְקָרָא וְלֹא מִשְׁנָה הֶלְכָה וְאֶגְדָּה שֶׁלֹּא לְמַד [ספח כח, בבא בתרא קלד.], הָיָה אוֹמֵר כֵּן: **בוֹר סוּד.** גְּרָסִינִן, וְלֹא בּוֹר סִיד **[ל]**. כְּלוּמַר, כְּבוֹר טוֹחַ בְּסִיד: **שְׂאִינוּ מְאֻבָּד טָפָה.** כֵּן הוּא אֵינוֹ שׁוֹכַח דְּבָר אֶחָד מִתְלַמוֹדוֹ: **אֲשָׁרִי יוֹלְדָתוֹ.** מֵאֲשֶׁר בְּמַדּוֹת טוֹבוֹת עַד שֶׁכָּל הָעוֹלָם אוֹמְרִים עָלָיו אֲשָׁרִי מִי שֶׁיִּלְדָתוֹ. וַיֵּשׁ אוֹמְרִים, עַל שֵׁם שֶׁהִיא גְרָמָה לוֹ שֶׁהִיא חֶכֶם, שֶׁהִיָּתָה מְחַזְרֵת עַל כָּל בְּתֵי מְדַרְשׁוֹת שֶׁבְּעִירָה וְאוֹמְרָת לָהֶם בְּבִקְשָׁה מִכֶּם בְּקִשׁוֹ רַחֲמִים עַל הָעֶבֶר הַזֶּה שֶׁבִמְעֵי שֶׁהִיָּה חֶכֶם, וּמִיּוֹם שֶׁנּוֹלַד לֹא הוֹצִיָּאָה עֲרֻשְׁתּוֹ מִבֵּית הַמְדַרְשׁ כִּדִּי שֶׁלֹּא יִכְנָסוּ בְּאִזְנוֹ אֶלָּא דְּבָרֵי תוֹרָה: **חֻסִיד.** שֶׁעוֹשָׂה לְפָנָיִם

משורת הדין: **ירא חטא**. מחמיר על עצמו ואוסר עליו דברים המתרים, מיראתו שמה יבא לידי חטא. דאם לא כן מאי רבותיה, אפלו עם הארץ אפטר להיות ירא חטא: **מעין המתגבר**. לבו רחב ומוסיף פלפול וסברות מדעתו: **אבא שאול אומר משמו**. של רבן יוחנן בן זכאי: **ואלעזר בן ערד בכף שניה**. מצאתי כתוב, דאבא שאול לא נחלק על תנא קמא, ושני הדברים אמרם רבן יוחנן בן זכאי, ושניהם אמת, דלענן הבקיאות והזפרון היה רבי אליעזר מכריע, ולענן החריפות והפלפול היה רבי אלעזר בן ערד מכריע:

פרק ב - משנה ט

עין טובה. מסתפק במה שיש לו ואינו מבקש דברים יתרים ואינו מקנא כשרואה שיש לחבריו יותר ממנו: **חבר טוב**. שמוכיחו כשרואה אותו עושה דבר שאינו הגון: **שכן טוב**. מצוי אצלו בין ביום בין בלילה, ואלו חבר טוב אינו מצוי אצלו בכל עת: **הרואה את הנולד**. צופה ומביט במה שעתיד להיות, ומתוך כך נמצא מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עברה כנגד הפסדה: **לב טוב**. לפי שהלב הוא המניע לכל שאר הכחות והוא המקור שממנו נובעים כל הפעולות. ואף על פי שיש לפעולות אברים מיוחדים, מכל מקום הכח המעורר לכל התנועות הוא בלב, לפיכך אמר רבי אלעזר לב טוב. ומפני זה אמר רבן יוחנן בן זכאי רואה אני את דברי אלעזר בן ערד מדבריתם: **איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם**. הדרך לשאל מהם זה, ולא הבין מתוך דבריהם הראשונים שהדרך הרעה היא הפך הדרך הטובה, לפי שלא כל מה שהוא טוב יהיה הפכו רע, כי מדת החסידות והוא העושה לפנים משורת הדין היא טובה, ומי שאינו חסיד ומעמיד דבריו על דין תורה אינו רע, ואפטר היה לומר, שאם ההסתפקות והיא עין טובה היא דרך טובה, בקשת היתרונות אינו דרך רעה, לפי שאינו מזיק לשום אדם בזה, וכן בשאר המדות. לפיכך הדרך לשאל מהם איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם: **הלזה ואינו משלם**. הוא הפך הרואה את הנולד, שאם לא ישלם לא ימצא מי שילוו ויהיה מטל ברעב. ולא אמר סתם מי שאינו רואה את הנולד, לפי שאפטר לאדם שאינו רואה את הנולד שלא יבא לידי תקלה, שיציל עצמו בבא הנולד ההוא **[לד]**: **וצדיק חונן ונותן**. הקדוש ברוך הוא שהוא צדיקו של עולם **[לו]** חונן ונותן למלכה מה שלזה זה ממנו ולא פרע לו, נמצא הלזה נשאר חב

פרק ב - משנה י

הם אמרו שלשה דברים. בדרך ארץ ובמוסרים ובמדות. דאלו בענין האסור והמתיר והפטור והחייב דברים הרבה אמרו. אי נמי, אלו השלשה דברים הוי מרגלא בפומיהו תמיד: **יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך**. ואימתי יהא זה, כשלא תהי נוח לכעס, שאם אתה נוח לכעס אי אפשר שלא תזלזל בכבוד חברך. הרי דבור אחד. ושוב יום אחד לפני מיתתך, הרי שנים. והשלישי, הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים וכו': **שוב יום אחד לפני מיתתך**. ולפי שאין אדם יודע אימתי ימות, יעשה תשובה היום שמא ימות למחר: **והוי זהיר בגחלתן**. שלא תנהג בהן קלות ראש **[לה]**: **שלא תכוה**. שלא תענש על ידן: **נשיכת שועל**. רפואתו קשה, לפי ששניו דקות עקמות ועקשות וצריך הרופא לחתך הבשר באזמל ולהרחיב הנשיכה: **עקיצת עקרב**. קשה מנשיכת נחש: **ולחישתן**. דבורן: **לחישת שרף**. כהבל היוצא מפי השרף, ששורף בשעה שהוא לוחש. פרוש אחר, השרף הזה אינו מקבל לחש כשאר נחשים, כדכתיב (תהלים נח) **אשר לא ישמע לקול מלחשים [מ]**, כך תלמיד חכם אם תקניטנו ותבא לפיסו אינו מקבל פיוס **[מא]**:

פרק ב - משנה יא

עין הרע. כמו עין רעה **[מג]**, שאינו מסתפק במה שיש לו ומחזר אחר דברים אחרים. ויש מפרשים עין הרע, שמכניס עין הרע בממון חברו או בבניו ומזיק לו: **ושנאת הבריות**. שנאת חנם. ורמב"ם פרש, שמואס חברת הבריות ואוהב לישב יחידי **[מה]**. ואני שמעתי, אדם קשה שמביא עליו שנאת הבריות וגורם שהכל שונאים אותו **[מו]**:

פרק ב - משנה יב

התקן עצמך ללמד תורה. שלא תאמר הואיל ואבי חכם ואבי אבי חכם, תורה חוזרת לאכסניא שלה **[מז]** ואיני צריך לבקש אחריה: **וכל מעשיך יהיו לשם שמים**. אף בשעה שאתה עוסק באכילה ושתיה ובדרך ארץ לא תתפון לההנות גופך, אלא שתהיה בריא לעשות רצון קונך:

פרק ב - משנה יג

הוּי זְהִיר בְּקִרְיַת שְׁמַע. לְקָרוֹתוֹ בְּעוֹנָתוֹ. וְכֵן בְּתַפְלָה, לְהַתְפַּלֵּל כָּל תַּפְלָה וּתְפִלָּה בְּעוֹנָתָהּ: **קָבַע**. כְּאֵדָם שֵׁשׁ עָלְיוֹ חוֹבָה דְּבַר קְבוּעַ וְאוֹמֵר אֵימָתִי אֶפְרָק מֵעֲלֵי חוֹב זֶה. אֵי נָמִי, קָבַע, כְּאֵדָם שֶׁקְבוּעַ לוֹ לְקִרְאָה פָּרָק אֶחָד פְּרָשָׁה אַחַת, שְׂאוֹמֵר אוֹתָהּ בְּקִרְיָאָה בְּעֵלְמָא, וְאִינוֹ אוֹמְרָה בְּלִשׁוֹן תַּחְנוּנִים כְּאֵדָם שֶׁמְבַקֵּשׁ רַחֲמִים: **כִּי אֵל חַנוּן וְרַחוּם הוּא**. רוֹצֵה בְּתַחְנוּנִים, וְעַל יָדֵי הַתַּחְנוּנִים הוּא מְרַחֵם מִיָּד: **וְאֵל תְּהִי רָשָׁע בְּפָנָי עֲצָמָךְ**. אֵל תַּעֲשֶׂה דְּבַר שְׁהִיּוֹם וּלְמַחֵר תִּרְשִׁיעַ אֶת עֲצָמָךְ בּוֹ. וְהִרְמַבֵּיִים פִּרְשׁ, אֵל תְּהִי רָשָׁע בְּעֵינֶיךָ כְּלוּמַר לֹא תַחְזִיק עֲצָמָךְ כְּרָשָׁע, שֶׁמִּתּוֹךְ כֶּךָ אֵתָהּ יוֹצֵא לְתַרְבוֹת רָעָה לְגַמְרִי. וְאֲנִי שְׂמַעְתִּי, אֵל תְּהִי רָשָׁע בְּדַבָּר זֶה שֶׁתִּפְרֹשׁ מִן הַצְּבוּר וְתַעֲמֹד בְּפָנָי

פרק ב - משנה יד

לְאַפִּיקוֹרוֹס. לְשׁוֹן הַפֶּקֶר, שֶׁמְבַזֶּה אֶת הַתּוֹרָה וּמְחַשְׁבֵּה כְּאֵלוֹ הֵיא הַפֶּקֶר. אֵי נָמִי, מִשִּׁים עֲצָמוֹ כְּהַפֶּקֶר וְאִינוֹ חָס עַל נַפְשׁוֹ לְחוּשׁ שְׂמָא תְּבֵא עָלְיוֹ רָעָה עַל שֶׁמְבַזֶּה אֶת הַתּוֹרָה אוֹ לּוֹמְדִיהָ: **וְדַע לְפָנָי מִי אֵתָהּ עֵמֶל**. בְּתַשׁוּבָה זוֹ שְׂאֵתָהּ מִשִּׁיב לְאַפִּיקוֹרוֹס, שֶׁלֹּא יִפְתָּה לְבָד לְנִטּוֹת לְדַעְתּוֹ [ג]:

פרק ב - משנה טו

הַיּוֹם קָצָר. חַיֵּי הָעוֹלָם הֵזָה קָצָרִים הֵם: **וְהַמְּלָאכָה מְרֻבָּה**. הַתּוֹרָה אֶרְכָּה מֵאַרְץ מִדְּבָר: **וּבַעַל הַבַּיִת דּוֹחֵק**. שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע א) וְהָגִיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה:

פרק ב - משנה טז

לא עליך המלאכה לגמור. לא שְׁכַרְךָ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְגַמֵּר אֶת כְּלָהּ כְּדֵי שְׁתַּפְּסִיד שְׁכַרְךָ אִם לֹא תִגְמְרָנָהּ. וְשָׂמָא תִאמַר אֵינִי לוֹמֵד וְאֵינִי נוֹטֵל שְׁכָר, וְלֹא אַתָּה בֶן חוּרִין לְבָטֵל. עַל כְּרַחֲךָ הָעֵל, מִטַּל עֲלֶיךָ לְעַבֵּד: **לְעֵתִיד לְבֵא**.
לְעוֹלָם
הָבֵא:

פרק ג

פרק ג - משנה א

עֲקָבִיא. מִטְּפָה סְרוּחָה. טַפַּת שְׁכָבֶת זָרַע. וְאִף עַל פִּי שְׁבִשְׁעַת הָעֵבוֹר אֵינָה סְרוּחָה, שְׂאִינָה מִסְרַחַת בְּרַחֵם הָאִשָּׁה עַד לְאַחַר שְׁלִשָּׁה יָמִים וְכִשְׁתַּסְרִיחַ אֵינָה רְאוּיָה לְהַזְרִיעַ, מִכָּל מְקוֹם קָרִי לָהּ טְפָה סְרוּחָה מִפְּנֵי שֶׁהִיא קְרוּבָה לְהַסְרִיחַ מִיָּד כְּשֶׁהִיא חוּץ לְמַעֵי הָאִשָּׁה. וְהַמְסַתְּפֵל שָׁבֵא מִטְּפָה סְרוּחָה, נֶצוּל מִן הַגְּאֹנָה. וְהַמְסַתְּפֵל שְׁעֵתִיד לִילָךְ לְמְקוֹם עֶפְרַר רְמָה וְתוֹלְעָה, נֶצוּל מִן הַתְּאֹוָה וְהַחֲמֻדָּה אֶל הַמָּמוֹן. וְהַמְסַתְּפֵל שְׁעֵתִיד לִתְּנוּ דִין וְחֻשְׁבוֹן, פּוֹרֵשׁ מִן הַחֲטָא וְאֵינֹו נִכְשֵׁל בְּעֵבְרָה:

פרק ג - משנה ב

בְּשִׁלּוּמָה שֶׁל מַלְכוּת. וְאַפְלוּ שֶׁל אַמּוֹת הָעוֹלָם: **חַיִּים בְּלָעוּ**. דְּכַתִּיב (חֲבִקוּק א) וַתַּעֲשֶׂה אָדָם כְּדָגֵי הַיָּם, מֵה דָגִים שְׂבִיִּים כָּל הַגְּדוֹל מִחֲבֵרוֹ בּוֹלֵעַ אֶת חֲבֵרוֹ, אִף בְּנֵי אָדָם אֶלְמָלֵא מוֹרָאָה שֶׁל מַלְכוּת כָּל הַגְּדוֹל מִחֲבֵרוֹ בּוֹלֵעַ אֶת חֲבֵרוֹ [עֲבוּדָה זָרָה נִד:]: **יִרְאִי ה' אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ**. הָרִי כָּאֵן שְׁנַיִם: **וְיָדָם**. לְשׁוֹן קוֹל דְּמָמָה דְּקָה, כְּדָרְךָ הַשּׁוֹנָה יַחֲדֵי שֶׁהוּא שׁוֹנָה בְּלַחֲשׁ: **כִּי נֹטֵל עָלָיו**. כְּאֵלֹו נְתִינֵת כָּל הַתּוֹרָה כְּלָהּ הִיתָה בְּעֵבוֹרוֹ בְּלִבְד **[יא]**:

פרק ג - משנה ג

וְלֹא אָמְרוּ עָלָיו דְּבָרֵי תוֹרָה. וּבְבִרְכַת הַמְּזוֹן שֶׁמְבָרְכִים עַל הַשְּׁלֶחַן, יוֹצְאִין יָדַי חוֹבְתָן, וְחָשׁוּב כְּאִלוֹ אָמְרוּ עָלָיו דְּבָרֵי תוֹרָה. כָּדָּ שֶׁמְעִתִּי {יג}: מִזְבְּחֵי מֵתִים. תִּקְרָבֶת עֲבוּדָה זָרָה, דְּכַתִּיב (תְּהִלִּים קו) וַיִּצְמְדוּ לְבַעַל פְּעוֹר וַיֵּאכְלוּ זִבְחֵי מֵתִים: מְלֹאוּ קִיא צֹאֵה. וְעֲבוּדָה זָרָה קְרוּיָה צֹאֵה, דְּכַתִּיב (ישעיה ל) צֵא תֹאמַר לוֹ: בְּלֵי מְקוֹם. בְּשִׁבִיל שֶׁלֹּא הִזְכִּירוּ שְׁמוֹ שֶׁל מְקוֹם בְּרוּךְ הוּא עַל הַשְּׁלֶחַן: שֶׁנֶּאֱמַר וַיְדַבֵּר אֵלַי זֶה הַשְּׁלֶחַן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה'. מִיַּד כְּשֶׁדָּבַר בְּדְבָרֵי תוֹרָה נִקְרָא שְׁלֶחַן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה'. וַיֵּשׂ אוֹמְרִים מְרֹאשׁוֹ שֶׁל מְקָרָא הוּא יוֹצֵא, דְּכַתִּיב וְהַמְּזִבֵּחַ עֵץ שְׁלֹשׁ אַמּוֹת, אֵל תִּקְרֵי אַמּוֹת אֶלָּא אַמּוֹת, כְּמוֹ יֵשׁ אִם לְמִקְרָא, שְׁלֹשׁ כְּנֶגֶד תוֹרָה נְבִיאִים וּכְתוּבִים, וְאָמְרֵי לֵה מְקָרָא מְשֻׁנָּה וְתִלְמוּד. שְׁצָרִיךְ אָדָם לְדַבֵּר בְּהוֹן עַל הַשְּׁלֶחַן, וְאִזּוֹ קְרוּי שְׁלֶחַן אֲשֶׁר לִפְנֵי ה'. כָּדָּ פִּרְשׁ רְשׁ"י:

פרק ג - משנה ד

הַנְּעוֹר בְּלִילָה וְהַמְּהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ יַחֲדָי. וּמְחַשֵּׁב בְּלִבּוֹ דְּבָרֵי הַבְּאִי: הֲרִי זֶה מִתְחַיֵּב בְּנִפְשׁוֹ. לְפִי שְׁלִילָה הוּא זְמַן לַמְּזִיקִים, וְהַמְּהַלֵּךְ בְּדֶרֶךְ יַחֲדָי הוּא בְּסִפְנֵה מִפְּנֵי הַלְּסִטִּים וְכַמָּה פְּגָעִים רָעִים, וְאִם הָיָה מְחַשֵּׁב בְּדְבָרֵי תוֹרָה הִיָּתֵה מְשֻׁמְרָתוֹ:

פרק ג - משנה ה

עַל מַלְכוּת. מִשָּׂא מֶלֶךְ וְשָׂרִים: דֶּרֶךְ אֶרֶץ. עֲמַל וְטָרַח הַפְּרָנְסָה, לְפִי שֶׁמְלֹאכְתוֹ מִתְבָּרְכֶת: הַפּוֹרֵק מִמֶּנּוּ עַל תוֹרָה. הָאוֹמֵר קִשָּׁה עֲלָה שְׁל תוֹרָה וְאִינִי יָכוֹל לְסוּבְּלָה {יז}:

עֲשֶׂרָה שְׁהִיוּ יוֹשְׁבִים בְּדִין. גְּרָסִינָן [יח]: בְּעֵדַת אֵל. וְאִין עֵדָה פְּחוּתָה מְעֵשְׂרָה, שְׁנַאֲמַר בְּמַרְגְּלִים (בְּמַדְבָּר יד) עַד מְתֵי לַעֲדָה הִרְעָה הַזֹּאת, יֵצְאוּ יְהוֹשֵׁעַ וְכָלֵב, הָרִי עֲשֶׂרָה: וּמִנִּין אֶפְלוּ חֲמֹשֶׁה שְׁנַאֲמַר בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט. שְׁלֹשָׁה דִינִים וְשְׁנֵי בְּעֵלֵי דִינִים: וּמִנִּין אֶפְלוּ שְׁלֹשָׁה שְׁנַאֲמַר וְאַגְדָתוֹ עַל אֶרֶץ יִסְדָּה. הָאֵשׁ וְהָאוֹר וְהַמַּיִם שְׁהֵם שְׁלֹשָׁה, עַל אֶרֶץ יִסְדָּה, עַל יִסוּד הָאֶרֶץ הֵם מְקִיפִים. הָרִי לָךְ שְׁשֵׁלֶשָׁה קְרוּיִין אֲגָדָה. אִי נָמִי, מְצִינֵנוּ שְׁלֹשָׁה קְרוּיִין אֲגָדָה, אֲגָדַת אֶזוֹב שְׁהֵם שְׁלֹשָׁה קְלָחִים. וְיֵשׁ סְפָרִים שְׁכָתוּב בְּהֵן וּמִנִּין אֶפְלוּ חֲמֹשֶׁה שְׁנַאֲמַר וְאַגְדָתוֹ עַל אֶרֶץ יִסְדָּה, שְׁאָדָם אוּגַד בְּיָדוֹ אַחַת שְׁיֵשׁ בָּהּ חֲמֵשׁ אֲצַבְעוֹת, וְכָלֵל אֲצַבְעוֹת שְׁבִיד קְרוּיִין אֲגָדָה. וּבִרְאֵשׁ הַמְּקָרָא הוּא אוֹמֵר, הַבּוֹנֵה בְּשָׁמַיִם מְעֻלּוֹתָיו, כְּלוֹמַר הַשְּׂכִינָה שֶׁהִיא בְּשָׁמַיִם יוֹרְדַת לְמַטָּה לְאֶרֶץ כְּשֵׁיֵשׁ שֵׁם אֲגָדָה עוֹסְקִים בְּתוֹרָה [יט]. וּמִנִּין אֶפְלוּ שְׁלֹשָׁה שְׁנַאֲמַר בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט, שְׁהַדִּינִים הֵם שְׁלֹשָׁה: כִּי נָטַל עָלָיו. לְשׁוֹן סָכָד. תְּרַגּוּם וְסָכוּת, וְתַטַּל, כְּלוֹמַר שֶׁהַשְּׂכִינָה סוֹכְכַת עָלָיו:

תָּנוּ לוֹ מִשְׁלוֹ. לֹא תִמְנַע מִלְּהַתְעַסֵּק בְּחֻפְצֵי שָׁמַיִם בֵּין בְּגוּפָךְ בֵּין בְּמִמוֹנְךָ, [שְׁאִינְךָ נוֹתֵן מִשְׁלָךְ, לֹא מְגוּפָךְ וְלֹא מִמִּמּוֹנְךָ], שְׁאַתָּה וּמִמּוֹנְךָ שְׁלוֹ: מַה נָּאָה אֵילָן זֶה מַה נָּאָה נִיר זֶה. הוּא הַדִּין לְכָל שִׂיחָה בְּטֵלָה, אֶלֶּא שְׁדַבֵּר בְּהוּהוּ שְׁדַרְדַּר הוֹלְכֵי דְרָכִים לְדַבֵּר בְּמַה שְׁרוּאִים בְּעֵינֵיהֶם. וְיֵשׁ אוֹמְרִים, דְּאֲשָׁמוּעִינָן רְבוּתָא דְאָף עַל גַּב דְּעַל יְדֵי כֵן הוּא מְבַרְךְ בְּרוּךְ שְׁכָכָה לוֹ בְּעוֹלָמוֹ, אָף עַל פִּי כֵן מְעֻלִין עָלָיו כְּאֵלוֹ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ, מִפְּנֵי שֶׁהַפְּסִיק מִמִּשְׁנָתוֹ: נִיר. תָּלַם הַמַּחְרָשָׁה, כְּמוֹ נִירוֹ לְכֶם נִיר (נִרְמִיָּה ד):

כָּל הַשּׁוֹכֵחַ דְּבַר אֶחָד מִמִּשְׁנָתוֹ. בְּשִׁבִיל שְׁלֹא חֲזַר עָלֶיהָ, מְעֻלִין עָלָיו כְּאֵלוֹ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ. שְׁמִתוּךְ שְׁכַחְתוֹ הוּא בָּא לְהַתִּיר אֶת הָאִסוּר וְנִמְצְאוֹת תִּקְלָה בָּאָה עַל יָדוֹ, וְשִׁגְגָתוֹ עוֹלָה זְדוֹן. אִי נָמִי כְּאֵלוֹ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ, לְפִי שְׁאוּתָהּ מִשְׁנָה הִיתָה מְשֻׁמְרָתוֹ וְעַכְשָׁיו שְׁשִׁכְחָה אֵינָה מְשֻׁמְרָתוֹ: תִּקְפָּה עָלָיו

משנתו. שהיתה קשה עליו ומתוך הקשי שבה שכחה:

פרק ג - משנה ט

כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו. אני שמעתי, שמקדים במחשבתו יראת חטאו לחכמתו, שהוא חושב בלבו אלמד בשביל שאהיה ירא חטא [כח]. וזה על דרך שאמרו תחלת המחשבה [היא] סוף המעשה: חכמתו מתקימת. שהחכמה מביאתו למה שלבו חפץ והוא נהנה בה: וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו. שאינו לומד על מנת לעשות, הואיל ואין לבבו פונה להיות ירא חטא: אין חכמתו מתקימת. שמתוך שהיא מונעת אותו מלקחת אחר שרירות לבו הוא קץ בה ומואסה ומניחה: כל שמעשיו מרבים מחכמתו. הקא מירי שזריז במצות עשה [לא], ולעיל בכל שיראת חטאו קודמת לחכמתו אירי שזזר במצות לא תעשה:

פרק ג - משנה י

כל שרוח הבריות נוחה הימנו. כל מי שאהוב למטה בידוע שהוא אהוב למעלה [לב]: שנה של שחרית. שהולך וישן עד שעונת קריאת שמע עוברת: ויין של צהרים. מושך לבו של אדם, דכתיב [קהלת ב] למשך ביין את בשרי, ומביא אותו לידי שכרות [לד]: ושיחת הילדים. מבטלת את אבותיהם מלעסק בתורה: ושיבת בתי כנסיות של עמי הארץ. שמתכנסים ומדברים בדברים בטלים:

פרק ג - משנה יא

המחיל את הקדשים. המביא קדשי המזבח לידי פגול ונותר וטמא, או המועל ונהנה בין בקדשי מזבח בין בקדשי בדיק הבית: והמבזה את המועדות. ימים של חל המועד, עושה בהן מלאכה או נוהג בהן מנהג חל באכילה ושתיה: והמלבין פני חברו ברבים. המתביש פניו מאדימות

תחלה ואחר כך מתלבנות, שהנפש יש לה שתי תנועות אחת לחוץ ואחת לפנים, וכשמבישין את האדם בתחלה הרוח מתנועע לצד חוץ כמי שמתמלא חמה ופניו מאדימות, וכשאינו מוצא טענה כיצד יסיר הבשת ההוא מעל פניו, הוא דואג בקרבו ונכנס הרוח לצד פניו מפני הצער, ופניו מתכרכמים ומתלבנים. וזהו שאמרו [בבא מציעא נח:] בענין ההלבנה, דאזיל סומקא ואתי חירא: **והמפר בריתו**. שלא מל, או שמל ומושך ערלתו לכסות המילה כדי שלא יראה שהוא מהול: **והמגלה פנים בתורה**. שמראה פנים ופרושים בתורה שלא בהלכה. כגון המתרגם ומזרעף לא תתן להעביר למולך, ומזרעף לא תתן לאעבך לארמיותא. ואין זה פשוטו של מקרא. ובכלל זה הדורש דרשות של דפי [לז]. פרוש אחר, מגלה פנים, שמעז פניו לעבר על דברי תורה בפרהסיא ביד רמה ואין לו בשת פנים: **אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים**. ולא חזר בתשובה מאחת מעברות הללו שבגדו, אף על פי שבאו עליו יסורים ומת בייסורים [לז], אין לו חלק לעולם הבא. אבל אם חזר בתשובה קדם מותו, אין לה דבר שעומד בפני התשובה:

פרק ג - משנה יב

הוי קל לראש. לפני אדם גדול זקן ויושב בראש בשיבה, הוי קל לעבד עבודתו ולשמש לפניו: **ונוח לתשורת**. לאדם בחור ששערוותיו שחרות איך צריך להקל עצמו כל כך, אלא תעמד לפניו בנחת ובישוב: **והוי מקבל וכוי**. נגד כל אדם בין ראש בין תשחרת תעמד בשמחה. מקבל, כמו מקביל. מתרגום נגד, קבל. פרוש אחר, הוי קל לראש, בראשיתך פשאתה בחור הוי קל לעשות רצון בוראך, ובזקנותך פשהשחרו פניך מפני הזקנה תהא נוח לו:

פרק ג - משנה יג

מסרת סיג לתורה. המסרת שמסרו לנו חכמים בחסרות ויתרות שבתורה, הם גדר וחזוק לתורה שבכתב, שעל ידיהם אנו מבינים כמה מצות איך יעשו אותם. כמו בסכות בסכת בסכת, שנים חסרים ואחד מלא, שממנו אנו לומדים להקשיר סכה בשלש דפנות. וכגון מועדי ה' אשר תקראו אתם, שנכתב חסר בשלשה מקומות, ללמד, אתם אפלו שונגים, אתם אפלו מזידים, אתם אפלו מטעים [מ]: **מעשרות סיג לעשר**. דכתיב

עֵשֶׂר תַּעֲשֶׂר, עֵשֶׂר בְּשִׁבִיל שְׁתַּתְעֲשֶׂר [תַּעֲנִית ט]: **נְדָרִים סִיג לַפְּרִישׁוֹת.** בְּזִמְן שְׁאָדָם מִתְחִיל בַּפְּרִישׁוֹת וּמִתְיָרָא שְׁלֵא יַעֲבֹר, מְקַבֵּל עָלָיו בְּלִשׁוֹן נֶדֶר שְׁלֵא יַעֲשֶׂה כָּד וְכָד, וְעַל יְדֵי כֵן הוּא כּוֹבֵשׁ אֶת יָצָרוֹ: **סִיג לַחֲכָמָה שְׁתִּיקָה.** בְּמָה אֲנִי קִיַּמִּין, אִי בְּשְׁתִּיקָה מִדְּבָרֵי תּוֹרָה, הֲרִי כְּבָר כְּתִיב וְהִגִּיתָ בּוֹ וְגו', אִי בְּשְׁתִּיקָה מִרְכִּילוֹת וְלִשׁוֹן הָרַע וְקַלְלָה, דְּאוֹרִיתָא נִינְהוּ. הָא אֵינִי מִדְּבַר אֲלָא בְּשְׁתִּיקָה מִדְּבָרֵי הַרְשׁוֹת שְׁבִין אָדָם לַחֲבָרוֹ, שְׂיֵשׁ לוֹ לְאָדָם לְמַעַט הַדְּבוּר בְּהֵם כָּל מָה שְׁאִפְשָׁר. וְעַלֵּיהֶם אָמַר שְׁלֵמָה (מִשְׁלֵי יז) גַּם אֲוִיל מִחֲרִישׁ חָכָם יִחְשָׁב

: [מג]

פרק ג - משנה יד

חֲבֵה יִתְרָה נּוֹדַעַת לוֹ. רַמְבַּ"ם פִּרְשׁ, חֲבֵה יִתְרָה הָרְאָה הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְאָדָם שֶׁהוֹדִיעוּ וְאָמַר לוֹ רְאֵה שְׁפָרְאִתִּיךָ בְּצַלֵּם, שֶׁהִמְטִיב לַחֲבָרוֹ וּמוֹדִיעוּ הַטּוֹבָה שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ, מִרְאָה חֲבֵה יִתְרָה יוֹתֵר מִשְׁאֵלוֹ הִטִּיב עִמּוֹ וְאֵינִי חָשׁוּב בְּעֵינָיו לְהוֹדִיעוּ הַטּוֹבָה שֶׁעָשָׂה עִמּוֹ. וַיֵּשׁ לְפָרֵשׁ, חֲבֵה יִתְרָה נּוֹדַעַת לוֹ, חֲבֵה גְלוּיָהּ וּמְפָרְסָמָת, שְׁלֵא בְּלִבְד אֶהְבֶּה מְסַתְרֶת הִיָּה לוֹ לְמִקּוֹם בְּרוּךְ הוּא עִם הָאָדָם אֲלָא אִף חֲבֵה גְלוּיָהּ וַיְדוּעָה לְכָל: **שְׁנֵאמַר פִּי לִקְחַ טוֹב.** כָּל מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית שְׁנֵאמַר בּוֹ וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב, לֹא נִבְרָא אֲלָא בְּשִׁבִיל הַתּוֹרָה שְׁנִקְרָאת לְקַח, כְּמָה דְּאֵת אָמַר (דְּבָרִים לב) יַעֲרֹף כַּפְּטָר לְקַחִי:

פרק טו - משנה טו

הַכֹּל צְפוּי. כָּל מָה שְׁאָדָם עוֹשֶׂה בְּחֻדְרֵי חֻדְרִים גְּלוּי לְפָנָיו: **וְהַרְשׁוֹת נְתוּנָה.** בְּיָדוֹ שֶׁל אָדָם לַעֲשׂוֹת טוֹב וְרַע, כְּדַכְּתִיב (שם ט) רְאֵה נְתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְגו': **וּבְטוֹב הָעוֹלָם נִדוֹן.** בְּמִדַּת רַחֲמִים. וְאִף עַל פִּי כֵן אֵין הַכֹּל שׁוּיָן בְּמִדָּה זוֹ, לְפִי שֶׁהַכֹּל לְפִי רַב הַמַּעֲשֶׂה. הַמְרַבֶּה בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים נּוֹתְנִים לוֹ רַחֲמִים מְרַבִּים, וְהַמְמַעֵיט בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים מְמַעֲטִים לוֹ בְּרַחֲמִים. פְּרוּשׁ אַחַר, וְהַכֹּל לְפִי רַב הַמַּעֲשֶׂה, לְפִי רַב מַעֲשִׂיו שֶׁל אָדָם הוּא נִדוֹן, אִם רַב זְכוּיֹת זְכָאִי, אִם רַב עוֹנוֹת חַיָּב. וְרַמְבַּ"ם פִּרְשׁ, הַכֹּל צְפוּי, כָּל מַעֲשֵׂה בְּנֵי אָדָם מָה שֶׁעָשָׂה וּמָה שֶׁעָתִיד לַעֲשׂוֹת הַכֹּל גְּלוּי לְפָנָיו, וְלֹא תֵאמַר כִּיּוֹן שֶׁהַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא יוֹדֵעַ מָה שֶׁיַּעֲשֶׂה הָאָדָם אִם כֵּן הוּא מְכַרַח בְּמַעֲשִׂיו שֶׁיְהִיָּה צְדִיק אוֹ רָשָׁע, כִּי הַרְשׁוֹת נְתוּנָה בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת טוֹב וְרַע וְאֵין שׁוּם דְּבָר שֶׁיִּכְרִיחֵהוּ כָּלֵל [מו], וְכִיּוֹן שֶׁכֵּן הוּא, בְּטוֹב הָעוֹלָם נִדוֹן, לְהַפְרַע מִן הַרְשָׁעִים וּלְתַן שְׁכָר טוֹב לְצְדִיקִים. שֶׁהַחוּטָא חָטָא בְּרָצוֹנוֹ, רָאוּי שֶׁיַּעֲנֹשׁ.

והצדיק היה צדיק ברצונו, וראוי שיקבל שכר {מז}: והכל לפי רב המעשה. לפי מה שאדם כופל ומתמיד בעשיית הטוב כך שכרו מרבה. שאינו דומה המחלק מאה זהובים לצדקה במאה פעמים, לנותן אותם בפעם אחת. וגרסת רמב"ם היא, והכל לפי רב המעשה, אבל לא על פי המעשה {מח}:

פרק ג - משנה טז

הכל נתון בערבון. רגלוהי דבר נש אינון ערבין ביה [ספח נג]. לאתר דמתבעי תמן מובילין יתיה: ומצודה פרוסה. יסורין ומיתה: החנות פתוחה. ובני אדם נכנסים שם ולוקחים בהקפה: והחנוני מקיף. ומאמין לכל הבא לטל. כך בני אדם חוטאים בכל יום והקדוש ברוך הוא ממתין להם עד בא עתם: והפנקס פתוח. לכתב בה ההקפות כדי שלא ישכח: והיז כותבת. שלא תאמר אף על פי שהפנקס פתוח פעמים שהחנוני טרוד ואינו כותב הכל, לכך אמר והיז כותבת: וכל הרוצה ללוות וכו'. הינו והרשות נתונה דלעיל, שאין שום אדם מכרח ללוות שלא ברצונו: והגבאים יסורים ופגעים רעים {מט}: לדעתו. פעמים שזוכר את חובו ואומר יפה דנתני: ושלא לדעתו. פעמים ששכח וקורא תגר כנגד דינו של מקום ברוך הוא: ויש להם על מה שישמכו. על הפנקס, ועל החנוני שהוא נאמן על פנקסו. כך היסורים הללו הן נסמכים על מעשיו של אדם הנזכרים לפני המקום ברוך הוא, אף על פי שהם נשכחים מן האדם: והדין דין אמת. שאין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא {נא} עם בריותיו [עבודה זרה ג]. והכל מתקן לסעודה. אחד צדיקים ואחד רשעים {נב} יש להם חלק לעולם הבא לאחר שגבו מהן את חובן:

פרק ג - משנה יז

אם אין תורה וכו'. אין משאו ומתנו יפה עם הבריות: אם אין דרך ארץ וכו'. סוף שתורתו משתפחת ממנו {נג}: אם אין דעת וכו'. דעת, הוא שמוצא טעם לדבר {נה}. ובניה, הוא שמבין דבר מתוך דבר אבל אינו מראה לו טעם. ואם אין דעת לתת טעם לדבר אין בניה, אחר שלא ידע טעמו של דבר כאלו לא ידעו. ומכל מקום הבניה היא קודמת, לפיכך אם אין בניה אין דעת: אם אין קמח אין תורה. מי שאין לו מה יאכל היאך יעסק בתורה: אם אין תורה אין קמח. מה יועיל לו הקמח שבידו, הואיל

וְאִין בּוּ תוֹרָה, נוֹחַ לוֹ שֶׁלֹא הָיָה לוֹ קֶמַח וְהָיָה מֵת בְּרָעַב:

פרק ג - משנה יח

קנין. קרִבְנוֹת הַעוֹף קְרוּיִין קִנּוּן, לְשׁוֹן קֵן צְפוּר. וַיֵּשׁ בָּהֶן הִלְכוֹת חֲמוּרוֹת, כְּגוֹן אִם נִתְעַרְבוּ חוֹבָה בְּנִדְבָה, אוֹ עוֹלָה שְׁמַעְשִׂיָּהּ לְמַעַלָּה בְּחֻטְאֵת שְׁמַעְשִׂיָּהּ לְמַטָּה: **וּפְתַחֵי נִדָּה.** הִלְכוֹת נִדָּה שְׁאֵבְדָה וְסִתְפָה וְצָרִיכָה לְשׁוֹר עַד שֶׁתִּחְזַר לְפִתְחָהּ. וּפְעָמִים שֶׁהִיא צָרִיכָה לְטַבֵּל צִיָּה **[סא]** טְבִילוֹת לְדַבְרֵי הָאוֹמֵר טְבִילָה בְּזִמְנָה מְצוּנָה: **הֵן הֵן גּוֹפֵי הִלְכוֹת.** עֵקֶר תּוֹרָה שֶׁפָּעַל פָּה, שְׁמַקְבְּלִים עָלֶיהָ שֶׁכָּר: **תְּקוּפּוֹת.** עֲנִין מֵהַלֵּךְ הַמְזוֹלוֹת **[סב]**: **וְגִימְטְרִיאוֹת.** חֲשִׁבוֹן הָאוֹתִיוֹת **[סג]**: **פְּרָפְרָאוֹת לְחֻכְמָה.** כְּמוֹ הַפְּרָפְרָאוֹת שֶׁרְגִילִין לְאָכַל בְּסוּף הַסְּעוּדָה **[סד]** לְקַנּוּחַ דָּרָךְ תַּעֲנוּג, כִּד הַחֻכְמוֹת הִלְלוּ מְכַבְּדוֹת אֶת בְּעֲלֵיהֶם בְּעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת:

פרק ד

פרק ד - משנה א

בֵּן זוּמָא. לְפִי שֶׁלֹא הָאָרֶיךָ יָמִים וְלֹא נִסְמָךְ שִׁיקְרָא רַבִּי, הָיוּ קוֹרִין אוֹתוֹ עַל שֵׁם אָבִיו. וְכֵן בֵּן עֲזַאי. וּשְׁנֵיהֶם שָׁמַם שְׁמַעוֹן: **אֵיזְהוּ חֻכָּם.** הֵכִי קֶאֱמַר, אֵיזְהוּ חֻכָּם שֶׁרְאוּי שִׁיתְהַלֵּל בְּחֻכְמָתוֹ **[א]**: **הַלּוּמֵד מִכָּל אָדָם.** וְאִף עַל פִּי שֶׁהוּא קָטָן מִמֶּנּוּ. שְׁכִינּוֹן שֶׁאִינוֹ חָס עַל כְּבוֹדוֹ וְלוּמֵד מִן הַקְּטַנִּים, נִכְרִים הַדְּבָרִים שֶׁחֻכְמָתוֹ הוּא לְשֵׁם שְׁמִים **[ב]** וְלֹא לְהַתְיַהֵר וּלְהַתְפָּאֵר בָּהּ: **שְׁנֵאֲמַר מִכָּל מַלְמְדֵי הַשְּׂפֵלְתֵי.** וְסִיפָא דְקָרָא כִּי עֲדוּתִידָא שִׁיחָה לִּי, כְּלוּמַר הֵייתִי לוּמֵד תּוֹרָה מִכָּל מַלְמְדֵי **[ג]** וְאֶפְלוּ מִן הַקְּטַנִּים מִמֶּנִּי וְלֹא הֵייתִי חוֹשֵׁשׁ לְכְבוֹדִי, כִּי עֲדוּתִידָא שִׁיחָה לִּי, שֶׁכָּל כְּוָנְתִי הֵייתָה לְשְׁמִים בְּלִבְד **[ד]**. וְכֵן אֵיזְהוּ גְבוּר שֶׁרְאוּי שִׁיתְהַלֵּל בְּגְבוּרָתוֹ, הַכּוֹבֵשׁ אֶת יְצָרוֹ: **שְׁנֵאֲמַר טוֹב אֶרְךָ אֶפְסִים מִגְבוּר.** הֵכִי הָיוּ פְרוּשָׁא דְקָרָא, טוֹב אֶרְךָ אֶפְסִים הֵבֵא מִצַּד הַגְּבוּרָה שֶׁל כְּבוֹשׁ הַיְצָר **[ו]**, לֹא מִצַּד רַכּוּת הַטָּבַע. וְכֵן מוֹשֵׁל בְּרוּחוֹ כְּשֶׁבֵּא

מלוכד עיר, מן המלך שלאחר שכבש את העיר ובאו לידו האנשים המורדים בו, מושל ברוחו ואינו הורגן: **איזהו עשיר**. הראוי לו להתהלל בעשרו, השמח בחלקו: **איזהו מכבד**. לפי ששלשה דברים טובים הללו שנוכרו לעיל, שהם החכמה והגבורה והעשר, הזוכה בהם הוא נכבד מעצמו בעיני אלהים ואדם, ואף אם הבריות לא יכבדוהו בעבורם, לכך חבר התנא לזה ואמר מי שיש בו המדות הללו והוא נכבד בעצמו, מה יעשה ויהיה מכבד מאחרים, יכבד את הבריות: **כי מכבדי אכבד**. והדברים קל וחמר, ומה הקדוש ברוך הוא שהוא מלך הכבוד וכל מה שברא בעולמו לא ברא אלא לכבודו, מכבד את מכבדיו, קל וחמר לבשר ודם: **ובזי יקלו**. למדנו ענותנותו של הקדוש ברוך הוא. לא אמר ובזי אקלל, אלא יקלו מעצמם. ובכבוד הצדיקים הקפיד יותר, ששנאמר (בראשית יב) ומקללך אאר:

פרק ד - משנה ב

שמצוה גוררת מצוה. כך מנהגו של עולם, העושה מצוה אחת נוה לו לעשות אחרות, והמתחיל בעברות קשה לפרש מהם. ועוד, ששכר מצוה מצוה. שמן השמים מסיעין ומזמינים ביד מי שעשה מצוה אחת שיעשה אחרת כדי לתת לו שכר על שתיהן. וכן שכר עברה וכו'. פרוש אחר, ששכר מצוה מצוה, שכל מה שאדם משתכר ומתענג בעשיית המצוה נחשב לו למצוה בפני עצמה, ונוטל שכר על המצוה שעשה ועל הענג וההנאה שנהנה בעשייתה: **ושכר עברה עברה**. והשכר וההנאה שמגיעת לו לאדם בעשיית העברה נחשב לו כעברה בפני עצמה, ולוקה על העברה שעשה ועל השכר וההנאה שמקבל בעשייתה:

פרק ג - משנה א

אל תהי בז לכל אדם. לומר מה יוכל פלוני להזיק לי: **ואל תהי מפליג**. מרחיק לכל דבר שיש לחוש עליו, אל תאמר רחוק הוא שיהיה ואין לדאג ממנו:

מאד מאד הווי שפל רוח. אף על פי שבשאר מדות הדרך האמצעית היא המשבחת, במדת הגאונה אינו כן, אלא יטה לקצה האחרון של שפלות הרוח. לפי שהגאונה היא מאוסה ביותר, ועוד שרב בני אדם נכשלים בה ולא בדילי אינשי מנה, לכך צריך לעשות לה הרחקה יתרה:

הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמד וללמד. גרסין. והכי פרושו, הלומד על מנת להיות תמיד עוסק בתורה ואין בדעתו להיות גומל חסדים עם הבריות, כרבה [ראש השנה יח]. דעסק בתורה ולא עסק בגמילות חסדים, אף על גב דאבעי ליה לאעסוקי נמי בגמילות חסדים, מפל מקום מספיקין בידו ללמד וללמד, ותהיה מחשבתו נעשית. והלומד על מנת לעשות, שהוא רוצה לעסק בתורה ולהיות גם כן גומל חסדים, כאבני [שם] דעסק בתורה ובגמילות חסדים, מספיקין בידו להשלים מחשבתו, ויזכה ללמד וללמד לשמר ולעשות. ויש מפרשים הלומד על מנת ללמד, בשביל שיקרא רב, וגורסין אין מספיקין בידו ללמד וללמד. וברב הספרים מצאתי בגרסא ראשונה, ועקר: אל תעשם עטרה להתגדל בהם. שלא תאמר אלמד בשביל שאקרא רבי ויחשיבוני בראש, אלא למד מאהבה וסוף הכבוד לבא: ולא קרדם לחפר בהם. ולא תלמד תורה כדי לעשות ממנה מלאכה שתתפרנס בה, כמו קרדם לחפר בה, שהעושה כן מועיל בקדשתה של תורה וחיב מיתה בידי שמים כמי שנהנה מן ההקדש. ומלמדי תינוקות נוטלין שכר שמור התינוקות בלבד, שמשמרין אותן שלא יפגעו ויזיקו, ושכר פסוק טעמים, שאין הרב חיב לטרח וללמד לתלמידים פסוק הטעמים. אבל שכר למוד אסור לטל, דכתוב (דברים ד) ואותי צנה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי, מה אני בחנם, אף אתם בחנם [טז]. וכן הדין אסור לקח שכר פסק הדין, אלא שכר בטלה בלבד, דבר שהוא נכר כמה מפסיד מבוטל מלאכתו כדי לשמע טענות בעלי הדין, ובלבד שיטל משניהם בשוה, ואם נוטל יותר מזה, דיניו בטלים. ומה שהתירה תורה לתלמיד חכם להנות מדברי תורה, הוא, שתמכר סחורתו בשוק [יז] קדם כל אדם, וגם שיפטר מפל מסים ועלים וארנוניות [יח], ואפלו כסף גולגלתא חיבין הצבור לתן עליו, ואפלו הוא עשיר ויש לו ממון הרבה יכול הוא לשאל בדין שיפטר והו. ואם תלמיד חכם חולה הוא ומדכא ביסורין ומרבין העם להביא מנות גדולות מפני כבוד תורתו,

מִצּוּהַ עָלָיו שְׂיִטֵּל, וְאִין זֶה בְּכָל־ל נְאוֹת מִדְּבַרֵי תוֹרָה, הוֹאִיל וְאִי אֶפְשָׁר לוֹ
לְהִתְפָּרֵן בְּדֶרֶךְ אַחֲרֵת. וְכֵן תִּלְמִיד חָכֵם שֶׁמְנוּ אוֹתוֹ הַצְּבוּר עֲלֵיהֶם פְּרִנָּס
אוֹ רֵאשׁ הַסֵּדֶר וּמִתְעַסֵּק בְּצָרְכֵי צְבוּר, מֵתֵר לוֹ לְקַח מֵהֶם פָּרֶס וְאֶפְלוּ שְׂכָר
הַרְבֵּה יוֹתֵר מִכְּדֵי פְּרִנָּסָתוֹ, כְּדֵי שְׂיִהְיוּ מְזוֹנוֹתָיו בְּרוּחַ וּמְתוּדָה כְּדֵי יִהְיֶה גְדוֹל
וְיִרְאוּי וּמְאוּיָם בְּעֵינֵיהֶם. כְּדֵי אֲשַׁכְּחֵן בְּכֹהֵן גְדוֹל דְּכִתִּיב בֵּיהַּ הַגְּדוֹל מֵאֲחִיו,
וְדָרְשׁוּ חֲכָמִים [יומא יח.] גְּדֻלָּהּ מֵאֲחִיו, שְׂיִהְיוּ אֲחִיו הַכְּהֻנִּים מַעֲשִׂירִים אוֹתוֹ
מִשְׁלָהֵן. וְחֲכָמִים הָרֵאשׁוֹנִים שְׂהִיוּ נִמְנָעִים מִזֶּה, מִדַּת חֲסִידוֹת הַיְתָה בָּהֶם,
אָבֵל לֹא מִן הַדִּין:

פרק ד - משנה ו

כָּל הַמְּכַבֵּד אֶת הַתּוֹרָה. הַדּוֹרֵשׁ הַחֲסִרוֹת וְהִתְירוֹת שֶׁבַּתּוֹרָה וּמְרָאָה טַעַם
עַל כָּל קוֹץ וְקוֹץ לֹוֹמֵר שְׂאִין בָּהּ דְּבַר לְבַטְלָהּ, אִין לָהּ כְּבוֹד תּוֹרָה גְדוֹל מִזֶּה.
אִי נְמִי, הַמְּכַבֵּד סֵפֶר תּוֹרָה וּמְכַבֵּד לוֹמְדֵי הַתּוֹרָה וְהַעוֹסְקִים בָּהּ, כָּל אֵלוֹ
בְּכָל־ל מְכַבֵּד אֶת הַתּוֹרָה הֵן:

פרק ד - משנה ז

הַחוֹשֵׁד עֲצָמוֹ מִן הַדִּין. בְּמִקּוֹם שְׂיִשׁ גְדוֹל מִמֶּנּוּ. אִי נְמִי, אוֹמֵר לְבַעֲלֵי הַדִּין
שְׂיִתְפָּשְׂרוּ: **פּוֹרֵק מִמֶּנּוּ אֵיבָה.** שְׂהִיוּצֵא מִבֵּית דִּין חָיִב, שׁוֹנֵא לְדִין, שְׂאוֹמֵר
בְּלִבּוֹ לֹא הִפֵּד בְּזְכוּתִי: **וְגִזֵּל.** שְׂמֵא יְחִיב הַזֵּכֵּאִי וְנִמְצָא שְׂגָזַל בָּהּ עַל יָדוֹ:
וְשְׁבוּעַת שְׁוֹא. שְׂמֵא יְחִיב שְׁבוּעָה לְמִי שְׂאִינוּ חָיִב בָּהּ וְנִמְצָא מְבִיא לְיַדִּי
שְׁבוּעַת שְׁוֹא. אִי נְמִי, קָרִי תִנָּא לְשְׁבוּעַת שְׂקָר שְׁבוּעַת שְׁוֹא, כְּגוֹן הָאוֹמֵר לֹא
לְוִיתִי וְלָוָה, דְּבִשְׁעַת שְׁבוּעָה יְצָאָה מִפִּיו לְשְׁוֹא: **וְהִגִּס לְבוֹ בַּהוֹרָאָה.** בְּלֹא
עִיוֹן וּבְלֹא הַמְתַּנָּה:

פרק ד - משנה ח

אֵל תְּהִי דָן יְחִידִי. אֵף עַל פִּי שְׂיַחֲדִי מִמַּחָה יְכוֹל לְדוֹן, מִדְּרָכֵי חֲסִידוֹת

הוא שְׁאֶפְלוּ מִמָּחָה לֹא יְהִי דָן יְחִידִי. וְדוֹקָא כְּשֶׁלֹּא קִבְלוּהוּ בְּעֲלֵי הַדִּין עֲלֵיהֶם לְדִין, אֲבָל קִבְלוּהוּ בְּעֲלֵי הַדִּין עֲלֵיהֶם, דָּן יְחִידִי וְאֶפְלוּ מִדָּרְךְ חֲסִידוֹת [כא]: שְׂאִין דָּן יְחִידִי אֵלֶּא אַחַד. הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא יְחִיד בְּעוֹלָמוֹ: וְאֵל תֹּאמֶר. לַחֲבֵרִיף הַחוֹלְקִים עֲלֶיךָ: קִבְלוּ דַעְתִּי. שְׂאֲנִי מִמָּחָה וּבִלֹּא הַצְּרוּף שְׁלַכְּם הִייתִי יָכוֹל לְדוֹן: שְׁהוּן רִשְׁאִין וְלֹא אֲתָה. הוֹאִיל וְצִרְפַּת אוֹתָם עִמָּךְ רְאוּי שְׂיִפְסֵק הַדִּין עַל פִּי הַרְבִּים:

פרק ד - משנה ט

הַמְּקִיִּים אֶת הַתּוֹרָה מֵעֵנִי. שֶׁהוּא דְחֹוֹק לְמִזּוֹנוֹת וּמִתְבַּטֵּל מִמְּלֶאכֶתוֹ כְּדִי לַעֲסֹק [כב] בַּתּוֹרָה: הַמְּבַטֵּל אֶת הַתּוֹרָה מֵעֵשֶׂר. מִחֲמַת רַב הַמְּמוֹן צָרִיף לִתֵּן לְבוֹ פַּעַם לְכָאן וּפַעַם לְכָאן וְאִין לוֹ פְּנָאֵי לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה:

פרק ד - משנה י

הוּי מִמַּעַט בְּעֵסֶק. הַמַּעַט בְּעֵסֶק סְחוּרְתֵּךְ וּמְלֶאכֶתֵּךְ, וְיִהְיֶה עֶקֶר עֵסֶקֶךָ בַּתּוֹרָה: וְהוּי שְׁפַל רוּחַ בְּפָנָי כָּל אָדָם. לְלַמֵּד אֶפְלוּ מִמִּי שֶׁהוּא קָטָן מִמָּךְ בְּחֻכְמָה [כה]: יֵשׁ לֶךְ בְּטָלִים הַרְבֵּה כְּנֻגְדֶךָ. שְׂיִסְיֵעוּ לְבַטְלֶךָ. פְּרוּשׁ אַחַר, יֵשׁ בְּעוֹלָם כְּמָה בְּטָלִים שֶׁהֵם הַרְשָׁעִים וְחִיּוֹת רְעוֹת שֶׁהֵם בְּטָלִים, וְעַל יָדָם הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא יָבִיא עֲלֶיךָ פְּרַעֲנוֹת: וְאִם עֵסֶקְתָּ בַּתּוֹרָה. הוּא עֲצָמוֹ יִשְׁלַם שְׁכָרְךָ וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ. וּבְזָה יִתְּרָה מִדָּה טוֹבָה עַל מִדַּת פְּרַעֲנוֹת:

פרק ד - משנה יא

פְּרַקְלִיט. מְלֶאךְ מְלִיץ טוֹב: קִטְגוֹר. מְלִיץ רַע. וְלִשׁוֹן קִטְגוֹר, קוֹרָא תְּגָר. וְסִנְגוֹר שֶׁהוּא הַפֶּךְ קִטְגוֹר, פְּרוּשׁוֹ שׁוֹנָא תְּגָר:

פרק ד - משנה יב

יְהִי כְבוֹד תַּלְמוּדְךָ חָבִיב עֲלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ. שְׂכָן מְצִינּוּ בְּמִשְׁהָ שְׁאָמַר לִיהוֹשֻׁעַ תַּלְמוּדוֹ בְּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים (שְׁמוֹת יז), עֲשָׂאוּ שְׁוָה לוֹ: וְכְבוֹד חֲבֵרְךָ כְּמוֹרָא רַבָּךְ. דְּאָמַר לִיָּה אֲהָרֹן לְמוֹשֶׁה בִּי אֲדַנִּי (בְּמִדְבָר יב), וְאַחֲיוּ גְדוֹל מִמֶּנּוּ בְּשָׁנִים הָיָה **[לג]** וְקָרִי לִיָּה אֲדַנִּי: וּמוֹרָא רַבָּךְ כְּמוֹרָא שְׁמַיִם. דְּכָתִיב (שֵׁם י"א) אֲדַנִּי מִשְׁהָ כְּלָאִם, כְּלָם מִן הָעוֹלָם, כִּיּוֹן שְׁמֵרְדּוֹ בְּךָ כְּאֵלוֹ מְרַדּוֹ בְּהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וְחִבְיָם

פרק ד - משנה יג

הוּי זְהִיר בְּתַלְמוּד. שְׂיָהָא תַּלְמוּדְךָ בְּדַקְדוּק וְכַהֲלָכָה: שְׁשֹׁגְגַת תַּלְמוּד עוֹלָה זְדוּן. אִם תִּטְעֶה בְּהוֹרָאָה מִתּוֹךְ שְׂלָא דְקִדְקִתָּ בְּתַלְמוּדְךָ וְתִבָּא לְהַתִּיר אֶת הָאָסוּר, הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא מַעְלָה עַל יְדְךָ כְּאֵלוֹ עֲשִׂיתָ מְזִיד: שְׁלֹשָׁה כְּתָרִים הֵם. הַכְּתוּבִים בְּתוֹרָה, שְׁחִיבָה הַתּוֹרָה לְנַהֵג בְּהֵם כְּבוֹד: כְּתָר תּוֹרָה. כְּתִיב בִּיָּה (עִיקְרָא יט) וְהִדְרִתָּ פָּנֵי זָקֵן, זֶה שְׁקִנָּה חֲכָמָה: כְּתָר כְּהֵנָה. כְּתִיב בִּיָּה (שֵׁם כ"א) וְקִדְשִׁתּוֹ קְדוּשׁ יְהִיָּה לָךְ: כְּתָר מַלְכוּת. כְּתִיב בִּיָּה (דְּבָרִים י"ז) שׁוֹם תִּשִּׁים עֲלֶיךָ מְלָךְ, שְׁתַּהֲא אִימָתוֹ עֲלֶיךָ: וְכְתָר שֵׁם טוֹב. מִי שֵׁישׁ בְּיָדוֹ מַעֲשִׂים טוֹבִים וְשְׂמוּעָתוֹ טוֹבָה מִחֲמַת מַעֲשָׂיו, לֹא מְצִינּוּ לוֹ כְּתָר בְּתוֹרָה שְׂיָהּוּ חִיבִים לְנַהֵג בּוֹ כְּבוֹד, וְהוּא עוֹלָה עַל גְּבֵי כָלן, שְׁכָל הַשְּׁלֹשָׁה כְּתָרִים צְרִיכִים לוֹ. שְׂאִם תַּלְמוּד חָכָם הוּא וְסָנֵי שׁוּמְעָנִיָּה, שְׁרִי לְבַזוּיָּה. וְאִם כְּהוּ גְדוֹל הוּא, אֲמַרִּינָן בְּיוֹמָא (דף ע"א) יִיתוֹן בְּנֵי עַמְמִיָּא לְשִׁלְּם דְּעִבְדִּין עוֹבְדֵי אֲהָרֹן, וְלֹא יִיתוֹן בְּנֵי אֲהָרֹן לְשִׁלְּם דְּלֹא עִבְדִּין עוֹבְדֵי אֲהָרֹן. וְאִם מְלָךְ הוּא, כְּתִיב (שְׁמוֹת כב) וְנָשִׂיא בְּעַמְּךָ לֹא תֵאָר, בְּעוֹשֶׂה מַעֲשֶׂה עַמְּךָ:

פרק ד - משנה יד

הוּי גוֹלָה לְמָקוֹם תּוֹרָה. אִם אֵין תַּלְמוּדֵי חֲכָמִים בְּמָקוֹמְךָ: וְאֵל תֵּאָמַר שְׂהִיא תִבָּא אַחֲרֶיךָ. תַּלְמוּדֵי חֲכָמִים יָבִאוּ לְכָאן: שְׁחֲבַרְיָךְ יְקִימוּהָ בְּיָדְךָ. וְאֵל תִּסְמַךְ שְׁחֲבַרְיָךְ כְּשֵׁיבִאוּ מִבֵּית הָרַב יְקִימוּ הַתּוֹרָה בְּיָדְךָ, שְׁתַּלְמוּד מֵהֵם מַה שְׁלָמְדוּ הֵם מִן הָרַב. אֶלָּא הוּי גוֹלָה אֲתָה בְּעַצְמְךָ לְמָקוֹם הָרַב,

שְׂאִינוּ דוֹמָה שׁוֹמֵעַ מִפִּי תַלְמִיד לְשׁוֹמֵעַ מִפִּי הָרֵב. פְּרוֹשׁ אַחַר, שְׁחַבְרִיף יִקְיָמוּהָ בְּיָדָהּ, מִפְּנֵי מָה אָנִי אוֹמֵר לָהּ הֲיֵי גוֹלָה לְמָקוֹם תּוֹרָה, שְׁחַבְרִיף יִקְיָמוּהָ בְּיָדָהּ, שְׂאֵפְלוּ אֶתְהָ חֲרִיף וּמְפַלְפֵל בְּיוֹתֵר לֹא תִתְקִים הַתּוֹרָה בָּהּ אֶלָּא עַל יְדֵי חַבְרִיף שֶׁתִּשָּׂא וְתִתֵּן עִמָּהֶם, וְהֵינּוּ דְמָסִים וְאֵל בִּינְתָהּ אֵל תִּשְׁעוּן :

פרק ד - משנה טו

אִין בְּיָדֵינוּ. כְּמוֹ לֹא הָיָה בְּיָדֶיהָ [בְּמוֹת קה]. כְּלוּמַר אִין הַדְּבָר הַזֶּה יָדוּעַ לָנוּ מִדוּעַ דָּרָךְ רְשָׁעִים צִלְחָה וּמִפְּנֵי מָה הַצְּדִיקִים מְדַכְּאִים בְּיִסּוּרִין [לה]. פְּרוֹשׁ אַחַר, אִין לָנוּ בְּזַמַּן הַגְּלוּת לֹא מִשְׁלֹחַ וְהַשְּׁקֵט שְׁרָגִיל הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְתַת לְרְשָׁעִים כְּדִי לְטַרְדֵּן מִן הָעוֹלָם הַבָּא, וְאִף לֹא מִן הַיִּסּוּרִים הַמִּיְחָדִים לְצְדִיקִים [לו]. שֶׁהוּא יִסּוּרִים שֶׁל אֶהְבֶּה שְׂאִין בְּהוּ בְּטוֹל תּוֹרָה. כְּלוּמַר יִצְאָנוּ מִכָּל רְשָׁעִים, שְׂאִין לָנוּ הַשְּׁלֹחַ שְׂיֵשׁ לְרְשָׁעִים, וְלְכָל צְדִיקִים לֹא הִגְעָנוּ, שֶׁהַיִּסּוּרִים שֶׁלָּנוּ אֵינָן שֶׁל אֶהְבֶּה כְּיִסּוּרֵי הַצְּדִיקִים : הֵי מִקְדָּים שְׁלוֹם לְכָל אָדָם. וְאֶפְלוּ לְנִכְרֵי בְּשׁוֹק : וְהֵי זָנַב לְאֲרִיּוֹת. לְגְדוּלִים מִמָּךְ [לז] : וְלֹא רֹאשׁ לְשׁוֹעֲלִים. לְקַטְנִים מִמָּךְ :

פרק ד - משנה טז

בְּפְרוֹזְדוֹר. בֵּית שַׁעַר. תְּרַגּוּם אוּלָם, פְּרוֹזְדוֹרָא : טְרַקְלִין. מְקוֹם מוֹשֵׁב הַמְּלָךְ. כִּד אֶתְהָ הַתִּקּוֹן עֲצֻמָּה בְּעוֹלָם הַזֶּה כְּדִי שֶׁתִּזְכֶּה לְעוֹלָם הַבָּא :

פרק יז - משנה יז

יָפָה שַׁעָה אַחַת בְּתַשׁוּבָה. לְצַרְךָ תִּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים : מִכָּל חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. לְפִי שְׂבָאוֹתוֹ זְמַן אִין הַתִּשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים מִהֵנִים לְאָדָם, שְׂאִין הָעוֹלָם הַבָּא אֶלָּא לְקַבֵּל שְׂכָר עַל מָה שֶׁקִּים בְּעוֹלָם הַזֶּה :

פרק ד - משנה יח

אל תרצה את חברך בשעת פעסו. דכתיב (שמות לג) פני ילכו והנחותי לך, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, המתן עד שיעברו פנים של זעם [בפרכות] : [א] ואל תנחמנו בשעה שמתו מטל לפניו. שבשעת החרבן כביכול היה הקדוש ברוך הוא מתאבל, בקשו מלאכי השרת לנחמו, ורוח הקדוש משיבן (ישעיה כב) אל תאיצו לנחמני: ואל תשאל לו בשעת נדרו. למצא פתחים להתיר לו את נדרו. מפני שאז על כל פתח ופתח שתמצא לו יאמר אדעתא דהכי נדרתי, ושוב לא תמצא לו פתח. ומצינו כשנשבע הקדוש ברוך הוא למשה שלא יכנס לארץ לא התחנן מיד אלא המתין ואחר כך התחיל להתחנן: **בשעת קלקלתו**. כשנתקלקל בחטא. לפי שהוא מתבייש מפל אדם. וכן אתה מוצא כשחטא אדם הראשון לא נגלה עליהם הקדוש ברוך הוא עד שעשו חגורות, דכתיב (בראשית ג) ויעשו להם חגורות, ואחר כך וישמעו את קול ה' אלהים:

פרק ד - משנה יט

בנפל אויבך אל תשמח. פסוק הוא במשלי, אלא ששמואל הקטן היה רגיל להוכיח בני אדם במדה זו: **פן יראה ה' ורע בעיניו**. שעשיתו בלבבך כאלו הוא שלוחך למלאות תאוותך: **והשיב מעליו אפו**. מדלא כתיב ושב אלא והשיב, משמע יסירהו מעל אויבך וישיבהו עליך:

פרק ד - משנה כ

על ניר חדש. שהוא מתקיים. כך גרסת הילדות אינה משתפחת: **ענבים קהות**. שלא נתבשלו כל צרכן ומקהות את השיניים. כך חכמת הילד לא נתישבה כל צרכה ואין דבריו מתקבלים ומתישבים על הלב [מה]: **יון מגתו**. ששמריו מערבים בתוכו. כך חכמת הילד תערבת ספקות יש בה [מו]: **רבי אומר אל תסתפל בקנקו**. רבי פליג אדרבי יוסי ברבי יהודה, ואמר כי כמו שיש קנקו חדש מלא יין ישן כך יש ילד שטעמו כטעם זקנים,

וַיֵּשׁ זִקְנִים פְּחוּתִים בְּמַעֲלַת הַחֲכָמָה מִן הַיְלָדִים:

פרק ד - משנה כא

וְהַתְּאוּהָ. הַמְּבַקֵּשׁ לְמַלְאוֹת תַּאֲוָתוֹ בְּאֲכִילָה וּשְׂתֵיָהּ וּבְעִילָה וְכִיּוֹצֵא בָהֶן:
וְהַכְּבוֹד. שִׁיכְבְּדוּהוּ בְּנֵי אָדָם:

פרק ד - משנה כב

הַיְלוּדִים לְמוֹת. מִי שֶׁנּוֹלַד כְּבָר עֲתִיד הוּא לְמוֹת: **וְהַמֵּתִים.** עֲתִידִים לְחַיּוֹת וְלַעֲמֹד לְיוֹם הַדִּין, אֱלֹה לְחַיֵּי עוֹלָם, וְאֱלֹה לְחַרְפוֹת וּלְדַרְאוֹן עוֹלָם: **וְחַיִּים לְדוֹן [מט].** עוֹמְדִין לְהִיּוֹת נְדוּנִים לְיוֹם הַדִּין: **לִידַע.** מֵאַחֲרֵים: **וְלַהּוֹדִיעַ.** לְאַחֲרֵים: **וְלַהּוֹדַע.** לְהַבִּין מַעֲצָמוֹ: **הוּא הַיּוֹצֵר.** שֶׁכֵּל הָעוֹלָם הוּא בְּיַדוֹ כְּחֹמֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר. וּמָה טַעַם, לְפִי שֶׁהוּא הַבוֹרָא שֶׁבָּרָא אֶת כָּל הָעוֹלָם כְּלוּ מֵאִין, לְפִיכֵךְ יָכוֹל לַעֲשׂוֹת בּוֹ כְּרָצוֹנוֹ: **הוּא הַמְּבִין הוּא הַדִּין.** אַחַר שֶׁהַבִּין כָּל מַעֲשֵׂיהֶם מְבִיאֵן בְּדִין לְפָנָיו: **הוּא בַּעַל דִּין.** שֶׁהוּא תּוֹבֵעַ אֶת הַחוּטָאִים: **וְהוּא עֲתִיד לְדוֹן.** לְעוֹלָם הַבָּא: **וְלֹא מִשׂוֹא פָּנִים וְלֹא מִקַּח שָׂחָד.** שֶׁאֵינוֹ נוֹשֵׂא פָּנִים אֶפְלוּ לְצַדִּיק גָּמוּר שֶׁלֹּא יַעֲנִישׁוּ עַל עֲבֵרָה קְלָה שֶׁבָּאת לְיָדוֹ. וְאֵינוֹ לוֹקֵחַ שָׂחָד הַמְּצֹנָה בְּשִׁבִיל הָעֲבֵרָה **[נא].** אֱלֹה נוֹתֵן שֶׁכָּר עַל הַמְּצֹנָה וְעֹנֵשׁ עַל הָעֲבֵרָה. כִּךְ פֶּרֶשׁ הַרְמַב"ם: **וְדַע שֶׁהַכֹּל בָּא לְפִי חֶשְׁבוֹן.** פְּרוּטָה וּפְרוּטָה מְצֻטְרֶפֶת לְחֶשְׁבוֹן גָּדוֹל. כִּךְ עֲבֵרוֹת קְלוֹת כְּשֶׁהֵן מְרֻבּוֹת עוֹלוֹת לְחֶשְׁבוֹן גָּדוֹל: **שֶׁעַל כְּרִחַף אֶתָּה נוֹצֵר.** שֶׁהַנֶּשֶׁמָה אֵינָה רוֹצָה לְצֵאת מִן הַפְּרָגוֹד, מְקוֹם טְהוֹר שֶׁהַנֶּשֶׁמוֹת מְנַחוֹת שָׁם, וְלִכְנֶס בְּמַעֵי אִשָּׁה בְּמִקוֹם טְמֵא, וּמִלֶּאֱדָבָא וּמוֹצִיאָהּ בְּעַל כְּרִחָה וּמְכַנִּיסָהּ בְּמַעֵי הָאִשָּׁה: **וְעַל כְּרִחַף אֶתָּה נוֹלַד.** בְּשַׁעַת הַלֵּידָה אֵינוֹ רוֹצָה לְצֵאת **[נב],** וּמִלֶּאֱדָבָא מוֹצִיאֻוּ בְּעַל כְּרִחוֹ: **וְעַל כְּרִחַף אֶתָּה חַי.** יֵשׁ אָדָם מְדַכָּא בְּיִסּוּרִים וְרוֹצָה לְמוֹת וְאֵינוֹ יָכוֹל:

פרק ה - משנה א

בַּעֲשֻׂרָה מֵאֲמֵרוֹת. תִּשְׁעָה וַיֹּאמֶר, וּבְרֵאשִׁית נְמִי מֵאֲמֵר הוּא, דְּכַתִּיב (תהלים לג) בְּדָבַר ה' שָׁמַיִם נִעְשׂוּ: **שְׁמֵאֲבָדִים אֶת הָעוֹלָם.** שְׁכַל הַמֵּאֲבָד נִפְשׁ אַחַת מִיִּשְׂרָאֵל כְּאֵלוֹ אֲבָד עוֹלָם מְלֵא, וְהִרְשָׁעִים שִׁבְעוֹנִים מֵאֲבָדִים אֶת נַפְשָׁם כְּאֵלוֹ מֵאֲבָדִים אֶת הָעוֹלָם. כֹּד מְצֵאתִי. וְלִי נִרְאָה, שְׁמֵאֲבָדִין אֶת הָעוֹלָם מִמֶּשׁ, שְׁמִכְרִיעִים אֶת כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ לֶכֶף חוֹבָה, וְנִמְצָא הָעוֹלָם אֲבָד בְּשִׁבְיָם: **שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשֻׂרָה מֵאֲמֵרוֹת.** וַאֲיֵנוּ דוֹמָה הַמֵּאֲבָד מְלֵאכָה שֶׁהִיא נִעֲשִׂית בְּיוֹם אֶחָד לְמֵלֵאכָה שֶׁהִיא נִעֲשִׂית בְּהֶרְבֵּה יָמִים:

פרק ה - משנה ב

לְהוֹדִיעַ כְּמָה אֶרֶץ אֲפִים לְפָנָיו. אִף אֶתָּה אֵל תִּתְּמָה שֶׁהָאֶרֶץ לְאֲמוֹת הָעוֹלָם כָּל הַשָּׁנִים הִלְלוּ שֶׁהֵן מִשְׁתַּעַבְדִּין בְּבִנְיָו, שִׁיּוֹתֵר הָאֶרֶץ לְדוֹרוֹת שְׁמֵאֲדָם וְעַד נַח, וְאַחַר כֵּן נִשְׁטַפּוּ: **וְקִבַּל עָלָיו שְׂכָר כָּלָם.** עֲשֵׂה מַעֲשִׂים טוֹבִים כְּנֶגֶד מֶה שֶׁהִיא רְאוּי שִׁיעֲשׂוּ כָּלָם, לְפִיכֵן נִצּוּלוּ כָּלָם בְּזָכוֹתָו. וְכִמוֹ שֶׁנִּטַּל עָלָיו עַל מִצּוֹת בְּעוֹלָם הַזֶּה כְּנֶגֶד כָּלָם כֵּן קִבַּל בְּעוֹלָם הַבָּא שְׂכָר כְּנֶגֶד כָּלָם, שְׁכָל אָדָם יֵשׁ לוֹ שְׁנֵי חֻלְקִים, אֶחָד בְּגֵן עֵדֶן וְאֶחָד בְּגִיחֵם, זָכָה נוֹטֵל חֻלְקוֹ וְחֻלְק חֲבָרוֹ בְּגֵן עֵדֶן, נִתְחַיֵּב, נוֹטֵל חֻלְקוֹ וְחֻלְק חֲבָרוֹ בְּגִיחֵם נִחְיָגָה

: [10]

פרק ה - משנה ג

עֲשֻׂרָה נְסִיוֹנוֹת. אֶחָד, אֹר כְּשָׂדִים, שֶׁהַשְּׁלִיכוֹ נִמְרוֹד לְכַבֵּשׁ הָאֵשׁ. שְׁנֵי, לָךְ מֵאֲרָצֶךָ. שְׁלִישִׁי, וַיְהִי רָעַב. רְבִיעִי, וַתִּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פְּרָעָה. חֲמִישִׁי, מְלַחֶמֶת הַמְּלָכִים. שֵׁשִׁי, מַעֲמַד בֵּין הַבְּתָרִים, שֶׁהָרָאָהוּ שֶׁעֲבוּד מְלָכִיוֹת. שְׁבִיעִי, הַמִּילָה. שְׁמִינִי, וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ וַיִּקַּח אֶת שָׂרָה. תְּשִׁיעִי, גֵּרֵשׁ הָאִמָּה

פרק ה - משנה ד

עֲשֶׂה נִסִּים וְנַעֲשׂוּ לְאֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם. שְׁנַצּוּלוּ מֵעֶשֶׂר מִכּוֹת {ט}. וְכֻלָּם הָיוּ בְּמִצְרַיִם וְלֹא בְּיִשְׂרָאֵל: וְעֲשֶׂה עַל הַיָּם. אַחַד, וַיִּבְקְעוּ הַיָּם. שְׁנֵי, שְׁנַעֲשֶׂה הַיָּם כְּמִין אֶהֱלֶה {י} וְנִכְנְסוּ יִשְׂרָאֵל לְתוֹכוֹ, דְּכָתִיב [חֲבִיקוּק א] נִקְבַּת בְּמִטְוֵי רֹאשׁ פְּרִזִּי. שְׁלִישִׁי, שְׁנַעֲשֶׂה קַרְקַעִית הַיָּם יָבֵשׁ בְּלֹא חֹמֶר וְטִיט, דְּכָתִיב (שְׁמוֹת יד) וַיִּבְנֶה יִשְׂרָאֵל הֶלְכוּ בִּיבֶשֶׁה. רְבִיעִי, שְׁקַרְקַעִית הַיָּם שְׁדָרְכוּ בּוֹ הַמִּצְרַיִם שֶׁהָיוּ רוֹדְפִים אַחֲרֵי יִשְׂרָאֵל נִתְחַלְחַל וְנַעֲשֶׂה חֹמֶר וְטִיט, דְּכָתִיב [חֲבִיקוּק א] חֹמֶר מִיַּם רַבִּים. חֲמִישִׁי, שְׁהַמַּיִם הַנִּקְפְּאִים בְּקַרְקַע הַיָּם לֹא הָיוּ חֲתִיכָה אַחַת אֶלָּא חֲתִיכוֹת קִטְנוֹת, כְּעֵין לְבָנִים וְאַבְנֵי הַבִּנְיָן מְסֻדָּרִים זֶה אַצֵּל זֶה, כְּדָכָתִיב (תְּהִלִּים טז) אַתָּה פּוֹרֶרֶת בְּעֶזְדְּךָ יָם, שְׁנַעֲשֶׂה כְּעֵין פְּרוּרִים. שְׁשִׁי, שְׁנַתְקִשׁוּ הַמַּיִם הַנִּקְפְּאִים וְנַעֲשׂוּ קִשִּׁים כְּסַלְעִים, כְּדָכָתִיב (שִׁם) שְׁבַרְתָּ רֹאשֵׁי תַנְיִנִים עַל הַיָּם, וְהַמִּצְרַיִם נִקְרְאוּ תַנְיִנִים. שְׁבִיעִי, שְׁנַגְזֹר הַיָּם לְשָׁנִים עֶשֶׂר גְּזָרִים כְּדִי שְׁיַעֲבֹרוּ כָּל שָׁבֵט וְשָׁבֵט בְּדֶרֶךְ אַחַד לְבָדוֹ, וְהָיוּ דְכָתִיב (שִׁם קלו) לְגֹזֵר יָם סוֹף לְגֹזָרִים. שְׁמִינִי, שְׁקַפְּאוּ הַמַּיִם כְּסִפִּיר וְשִׁהֵם וּזְכוּכִית, כְּדִי שְׁיִרְאוּ הַשְּׁבִטִים אֵלּוּ אֶת אֵלּוּ, שְׁעֲמוּד הָאִשׁ הִזָּה מֵאִיר לָהֶם, וְזָהוּ שְׁנַאֲמַר (שִׁם יח) חֲשַׁכְתָּ מַיִם עֲבִי שְׁחָקִים, כְּלוֹמַר קְבוּץ הַמַּיִם הִזָּה כְּעֲבִי שְׁחָקִים כְּעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לְטָהַר. תְּשִׁיעִי, שֶׁהָיוּ יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ מַיִם מְתוּקִים שֶׁהָיוּ שׁוֹתִים אוֹתָם, וְזָהוּ שְׁנַאֲמַר נוֹזְלִים. עֲשִׂירִי, שְׁלֹאֲחַר שְׁשִׁתּוֹ מֵהֶם מַה שְׁרָצוּ, הַנוֹתְרִים מֵהֶם הָיוּ נִקְפְּאִים וְנַעֲשִׂים עֲרֻמוֹת, דְּכָתִיב (שְׁמוֹת טו) נַעֲרַמוּ מַיִם נֶצְבּוּ כְּמוֹ גֵד נוֹזְלִים: עֲשֶׂר מִכּוֹת הַבֵּיא הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם. דצ"ך עד"ש באח"ב: וְעֶשֶׂר עַל הַיָּם. הֵן כְּנֻגַד עֶשֶׂר נְפִילוֹת שְׁבִשִׁירַת וַיּוֹשַׁע. רְמָה בַּיָּם, יָרָה בַּיָּם, טַבְּעוּ בַּיָּם סוֹף, תְּהוֹמוֹת יַבְסִימוּ, יָרְדוּ בְּמִצּוֹלוֹת, תִּרְעַץ אוֹיֵב, תִּהְרַס קִמִּיד, יֵאכְלְמוּ כְּקֶשׁ, כְּסֻמוּ יָם, צָלְלוּ כְּעוֹפְרֵת, הָרִי עֶשֶׂר נְפִילוֹת. וְתַבְלַעְמוּ אֶרֶץ אֵינוֹ בְּחֻשְׁבוֹן הַנְּפִילוֹת, שְׁזוֹ הִיא טוֹבְתָן שְׁזָכוּ לְקַבּוּרָה: עֲשֶׂה נְסִיווֹת נְסוּ אֲבוֹתֵינוּ לְהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּמִדְבָּר. שְׁנַיִם בַּיָּם, אַחַד בִּירִידָה, שֶׁם נֶאֱמַר (שִׁם יד) הַמַּבְלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם, וְאַחַד בְּעֲלִיָּה, וַיִּבְאוּ מֵרְתָה וַיִּלּוּנוּ. אַחַד בְּרַפִּידִים, וַיִּרְבַּ הָעָם עִם מֹשֶׁה. שְׁנַיִם בְּפֶן, לֹא תִצְאוּ וְיִצְאוּ, אִישׁ אֵל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ וַיּוֹתִירוּ. שְׁנַיִם בְּשָׁלוֹ, בְּרֹאשׁוֹן בְּשִׁבְתָּנוּ עַל סִיר הַבֶּשֶׂר, בְּשָׁלוֹ הַשְּׁנִי וְהַאֲסִפְסוּף אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ. אַחַד בְּעֵגֶל. וְאַחַד בְּמֵתְאוּנָנִים. וּבְמַרְגָּלִים, וְהוּא עֲשִׂירִי, שֶׁם נֶאֱמַר וַיִּנְסוּ אוֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים וְלֹא שְׁמַעוּ בְּקוֹלִי:

ולא ארע קרי לכהן גדול. לפי שהיא טמאה היוצאה מגופו, היה הדבר מגנה ומכער יותר משאר טמאות: ולא פבו גשמים אש עצי המערכה. ואף על פי שהמזבח במקום מגלה היה: ולא נצחה הרוח את עמוד העשן. שלא יהא מתמר ועולה: ולא נמצא פסול בעמר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. שאם היה נמצא בהם פסול קדם מצותן לא היה אפשר להקריב אחרים תחתם. שהעמר נקצר בליילה ולא היו מרבים לקצר. ושתי הלחם נאפים מערב יום טוב ואין אפיתן דוחה יום טוב. וכן לחם הפנים נאפה מערב שבת: צפופים. לשון צף על פני המים. מרב הקהל היו נדחקים איש באחיו עד שהיו רגליהם נטולות מן הארץ ועומדים באויר: ומשתחווים רוחים. בשעת השתחוויה נעשה להם נס ומשתחווים ברוח כל אחד רחוק מחברו ארבע אמות, כדי שלא ישמע את חברו כשהוא מתודדה ומזכיר עונותיו: צר לי המקום שאלין בירושלים. גרסינן. לפי שהיה המקום מזמין להם פרנסתן ולא הצרך אחד מהם לצאת משם ולומר פרנסתי [דחוקה] ואיני יכול לדור בירושלים. ויש ספרים שכתוב בהן כשאלין. ועל העולים לרגל נאמר, שלא היה אחד מהם מצר כשהיה לו בירושלים מחמת דחק המקום. כמו צר לי המקום גשה לי ואשבה (ישעיה מט):

בין השמשות. בערב שבת בראשית קדם שנסלמה הבריאה [כב]: פי הארץ. לבלע קרח ועדתו [כג]: ופי הבאר. בארה של מרים שהיתה הולכת עם ישראל במדבר בכל המסעות [כד]. ויש אומרים, שפתחה פיה ואמרה שירה, שנאמר (במדבר כא) עלי באר ענו לה [כה]: פי האתון. בין השמשות נגזר עליה שתדבר עם בלעם: והקשת. לאות ברית שלא יהיה עוד מבול: והמן. שירד לישראל ארבעים שנה במדבר: והמטה. שנעשו בו האותות. ושל סנפרינון היה: והשמיר. כמין תולעת, בריתו כשערה, כשהיו מראים אותו על האבנים הרשומות בדיו, הן נבקעות מאליהן. ובו פתחו אבני האפוד והחשן, דכתיב בהו במלאותם: הכתב. צורת האותיות שהיו חקוקים בלוחות: והמכתב. שהיו נקראים מכל הארבעה צדדים [כו]: והלוחות. של סנפרינון היו, ארפן ששה, ורחבן ששה, ועבין שלשה. כאבן אחת שארפה ורחבה ועבה שוין, ונחלקה לשתיים. ונגללים היו, וחצובים מגלגל חמה [כז]: אף המזיקין. אלו השדים. שלאחר שברא הקדוש ברוך הוא אדם וחוה היה מתעסק בבריאתו, וכשברא רוחותיהן לא הספיק לברא גופיהן עד שקדש היום, ונשארו רוחות בלא גוף: ואילו של אברהם אבינו. נגזר עליו בין השמשות שיהיה נאחז בסבך בקרניו בשעת העקדה: אף צבת בצבת עשויה. תרגום מלקחיה צביתהא. הצבת אינה נעשית אלא

בצבת אחרת, וראשונה מי עשאה, על כרחך מאליה נעשית בידי שמים, ונבראת בין השמשות. וזה נדחה בגמרא בפרק מקום שנהגו (פסחים דף נד), ואמרו, אפשר שהצבת הראשונה נעשית בדפוס, שהתיכו הנחשת באש והציקוהו בתוף הדפוס ונעשית הצבת מיד:

פרק ה - משנה ז

גלם. לשון גלמי כלים, שלא נגמרה מלאכתן **[כט]**. כך אדם שאינו נגמר בדעתו לא במדות ולא בחכמה קרוי גלם: **אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה.** שכן מצינו באלעזר ואיתמר שלא רצו לדבר בפני אביהן כשקצף עליהם משה, והשיב אהרן **[לא]**: **ואינו נכנס לתוף דברי חברו.** שלא ^[יערבבנו]. דכתיב (במדבר יב) שמעו נא דברי, המתינו לי עד שאדבר. קל וחמר להדיוט: **ואינו נבהל להשיב.** כדי שתהא תשובתו כהלכה **[לג]**. וכן באליהוא הוא אומר (איוב לו) פתר לי זעיר ואחוד: **שואל כענין ומשיב כהלכה.** לדבר אחד הוא נמנה כאן. והכי פרושו, התלמיד שואל כענין כלומר באותו ענין שהם עסוקים בו, ואז הרב משיב כהלכה. אבל אם ישאל התלמיד שלא כענין, הוא מביא לרב שישב שלא כהלכה. על דרך שאמר רבי חי'א לרב (שבת דף א) כי קאי רבי בהאי מסכתא לא תשיליה במסכתא אחריתי. וכן אמה מוצא באנשים אשר היו טמאים לנפש אדם שראו את משה עוסק בהלכות הפסח ושאלו לו באותו ענין: **ואומר על ראשון ראשון.** וכן מצינו בהקדוש ברוך הוא שאמר לו משה (שמות א) מי אנכי כי אלך אל פרעה, היא הראשונה. וכי אוציא את בני ישראל, הרי שניה. והשיבו הקדוש ברוך הוא על הראשונה כי אהיה עמך, ועל השניה, בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים: **ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי.** אם פוסק דין מן הסברא מדעתו לא יאמר כך שמעתי מרבותי **[לד]**. ומצינו באנשי חרן (בראשית כט) כששאל מהם יעקב השלום לו, אמרו לו שלום, והנה רחל בתו באה עם הצאן, כלומר, זה אנו יודעים, ואם תשאל יותר, הנה רחל בתו באה עם הצאן והיא תגיד לך, כי אנחנו לא נדענו יותר מזה: **ומודה על האמת.** ואף על פי שיכול להעמיד את דבריו על ידי טענות שבידו. וכן מצינו במשה (ויקרא ט), כשסלקו אהרן ואמר לו, אם שמעת בקדשי שעה אין לך להקל בקדשי דורות, וישמע משה וייטב בעיניו, הודה ולא בוש לומר לא שמעתי, אלא שמעתי ושכחתי: **וחלופיהו בגלם.** חלופי הדברים הללו שפחכם הם בגלם:

פרק ה - משנה ח

רַעַב שֶׁל בְּצֵרֶת. הַגְּשָׁמִים מְעֻטִּים וּמִתּוֹךְ כֶּךָ הַשְּׁעָר מִתִּיקָר: **רַעַב שֶׁל מֵהוּמָה.** מִפְּנֵי הַגִּיסוֹת אֵין יְכוּלִין לְאַסֹּף הַתְּבוּאָה: **רַעַב שֶׁל כְּלִיָּה.** הַשְּׁמִים כְּבָרְזָל וְהָאָרֶץ כְּנַחוּשָׁה: **שְׁלֹא נִמְסְרוּ לְבֵית דִּין.** שְׁלֹא עָשׂוּ בְּהֵן דִּין תּוֹרָה **[לט]:** **וְעַל פְּרוֹת שְׂבִיעִית.** שְׁעוֹשִׂים בְּהֵן סְחוּרָה וְאֵין נוֹהֲגִין בְּהֵן קִדְשֵׁת שְׂבִיעִית: **עֲנוּי הַדִּין.** שְׂיֻדְעִים לְהֵיכֵן הַדִּין נוֹטָה וּמְעַכְבִּין וְאֵין פּוֹסְקִין אוֹתוֹ: **עוֹת הַדִּין.** לְזַכּוֹת אֶת הַחַיִּב וּלְחַיֵּב אֶת הַזֵּכָּאֵי: **וְעַל הַמּוֹרִים בְּתוֹרָה שְׁלֹא כִהְלָכָה.** לְאַסֹּר אֶת הַמִּתָּר וּלְהַתִּיר אֶת הָאָסוּר:

פרק ה - משנה ט

שְׂבוּעַת שׂוֹא. לְבַטְלָהּ, שְׁלֹא לְצַרְךָ: **חֲלוּל הַשֵּׁם.** הַעוֹבֵר עֲבָרָה בְּפִרְהֶסְיָא בְּיַד רָמָה. אֵי נְמִי, שְׂבִנִי אָדָם רוֹאִים וְלוֹמְדִים מִמַּעֲשָׂיו: **וְעַל הַשְּׂמִטָּה הָאָרֶץ.** שְׁחוּרְשִׁים וְזוֹרְעִים בְּשְׂבִיעִית: **מִפְּנֵי מַעֲשֵׂר עֲנִי שְׂבִשְׁלִישִׁית.** שְׂבִמְקוֹם מַעֲשֵׂר שְׁנֵי שְׂמִפְרִישִׁים בְּשָׂאָר שְׁנַיִם שֶׁל שְׂמִיטָה, בְּשְׁלִישִׁית וּבְשְׁשִׁית מִפְרִישִׁין מַעֲשֵׂר עֲנִי: **גִּזְל מִתְּנֹת עֲנִיִּים.** לְקַט שְׂכָחָה וּפָאָה פֶּרֶט וְעוֹלָלוֹת:

פרק ה - משנה י

שְׁלֵי שְׁלֵי וְשֶׁלֶךְ שֶׁלֶךְ. אֵינִי רוֹצֶה לְהַנּוֹתֶךָ, וְהַלּוֹאֵי שְׁלֹא תִהְיֶה אוֹתִי: **וַיִּשְׂ אֹמְרִים זֹ מַדַּת סְדוּם.** קְרוֹב הַדָּבָר לְבֹא לַיָּדִי מַדַּת סְדוּם, שְׂמִתּוֹךְ שֶׁהוּא רְגִיל בְּכֶךָ, אֶפְלוּ בְּדָבָר שְׂחִבְרוּ נִהְנָה וְהוּא אֵינוֹ חֶסֶר לֹא יִרְצֶה לְהַנּוֹת אֶת חִבְרוֹ, וְזוֹ הִיְתָה מַדַּת סְדוּם, שֶׁהִיוּ מִתְּפֹנְנִים לְכָלוֹת הַרְגֵל מִבִּינֵיהֶם, וְאִף עַל פִּי שֶׁהִיְתָה הָאָרֶץ רַחֲבַת יָדַיִם לְפָנֵיהֶם וְלֹא הִיוּ חֶסְרִים כְּלוּם: **שְׁלֵי שֶׁלֶךְ וְשֶׁלֶךְ שְׁלֵי עִם הָאָרֶץ.** שְׁנִהְנָה וּמִהְנָה בְּשׂוּהָ, וְזֶהוּ יִשׁוּבָה שֶׁל הָאָרֶץ **[מו],** אֲבָל אֵינוֹ יוֹדֵעַ קָרָא דְכִתְיִב (מִשְׁלֵי טו) וְשׁוֹנָא מִתְּנֹת יַחֲיָה. וְזֶהוּ לְשׁוֹן עִם הָאָרֶץ הָאִמּוֹר בְּכָל מְקוֹם, שְׂרוּצָה בְּתַקּוּנָה שֶׁל הָאָרֶץ אֲבָל אֵין בּוֹ חֲכָמָה לְהַבְדִּיל בְּתַקּוּנֵין הָרְאוּיִין: **שְׁלֵי שֶׁלֶךְ וְשֶׁלֶךְ שֶׁלֶךְ.** מִהְנָה אֶת הַבְּרִיּוֹת מִנְכָּסִיו, וְהוּא אֵינוֹ נִהְנָה מֵאַחֲרִים: **חֶסֶיד.** שְׁעוֹשָׂה לְפָנֵים מְשׁוֹרֵת הַדִּין:

פרק ה - משנה יא

הכי גרסינן נוח לכעס ונוח לרצות יצא שכרו בהפסדו, קשה לכעס וקשה לרצות יצא הפסדו בשכרו. אדם שפועל מהר על כל דבר, אף על פי שהוא חוזר ומתרצה מהרה, הפסדו מרבה משכרו, שרב מעשיו מקלקלים מאחר שהוא נוח לכעס על כל דבר ודבר. אבל הקשה לכעס, אף על פי שיש לו מדה רעה שהוא קשה לרצות, יצא הפסדו המעט שהוא קשה לרצות בשכרו המרבה שהוא קשה לכעס, ורב מעשיו מתקנים. ואית דגרסי אפכא. וגרסא זו נראית לי עקר:

פרק ה - משנה יב

מהר לשמע ומהר לאבד יצא שכרו בהפסדו. דמאחר ששוכח מה שלומד מה הנאה יש במה שהוא מהר לשמע, נמצא הפסדו גדול משכרו: קשה לשמע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו. שמדה טובה שיש בו יתרה על המדה הנפסדת, הואיל ומה ששמע אחר הקשי הוא זוכר ואינו שוכח. ונפקא מנה, שאם יש לפנינו שני תלמידים ואין לנו לספק מזון אלא לאחד מהם, נקדים הקשה לאבד על המהר לשמע: זה חלק רע. לא הוה שני למתני הקא חסיד או רשע, שאין זה דבר התלוי בבחירתו [ג] של אדם, אלא חסרון שהיה בו מעקר בריתו:

פרק ה - משנה יג

ארבע מדות בנותני צדקה. כלומר בנתינת הצדקה, ולא בנותני צדקה ממש, דהא איכא בהו מי שאינו נותן. וכן בסמוך בהולכי לבית המדרש, הינו בהליכת בית המדרש: עינו רעה בשל אחרים. דיודע שהצדקה מעשרת ואינו רוצה שאחרים יתעשרו [נא]. פרוש אחר, יש מי שחס על ממון קרוביו יותר מעל ממונו, ואף על פי שהוא נותן אינו רוצה שקרוביו יתנו, שלא יאבדו את ממונם, והינו עינו רעה בשל אחרים דומיא דעינו

פרק ה - משנה יד

הולך ואינו עושה. הולך לבית המדרש לשמע ואינו שונה ולומד ולא מבין **{נב}**: **עושה ואינו הולך.** לומד ושונה בבית המדרש שבביתו:

פרק ה - משנה טו

ביושבים לפני חכמים. לעיל בארבע מדות בתלמידים אגרי בענין הזכרון והשכחה, והשתא מיירי בענין הסברא הישרה ובררת הדבר הצודק מהבלתי צודק: **ספוג.** הוא סופג את המים, בין עכורים בין צלולים, כך יש מי שלבו רחב ומקבל כל מה ששומע, ואין בו כח לברר האמת מן השקר: **משפך.** כלי שנותנים על פי חבית או על פי הנוד כשרוצים למלאותו יין או שמן: **שמכניס בזו ומוציא בזו.** כך יש מי שמקבל כל מה שלומד וכבולעו כך פולטו: **משמרת.** מוציא כל מה ששומע בבית המדרש, וקולט דבר של בטלה: **נפה.** לאחר שמוציאים הסבין והמרסן מן הקמח הנטחון ונשאר הקמח הדק עם הסלת הגס והוא החשוב, מעבירין אותו בנפה דקה מאד ויורד ממנה כל אותו הקמח הדק שהוא כעין עפרורית לבנה ונשאר הסלת הגס החשוב. וכן היו עושין למנחות. כך יש מי שיש בו כח לברר וללבן שמועותיו, וקולט האמת מן השקר והבטל:

פרק ה - משנה טז

כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל. שאינו מתקיים, כשיתבטל הדבר שהיה סבה לאותה אהבה, גם האהבה בטלה. וכל אהבה שאינה תלויה בדבר בטל אלא בדבר קיים, כגון אהבת הצדיקים והחכמים, אינה בטלה לעולם. כשם שהדבר שהוא סבה לאותה אהבה אינה בטל, כך אין האהבה בטלה: **אהבת אמנון ותמר.** מפני יפיה: **אהבת דוד ויונתן.**

לְהַשְׁלִים רְצוֹן קוֹנָם. דְּאָמַר לוֹ יְהוֹנָתָן לְדוֹד אֶתָּה תִּהְיֶה לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל
וְאֲנִי אֶהְיֶה לְךָ לְמַשְׁנָה:

פרק ה - משנה יז

כָּל מַחְלֶקֶת שֶׁהִיא לְשֵׁם שָׁמַיִם סוּפָה לְהַתְקִים. כְּלוּמַר שְׁאֲנָשֵׁי הַמַּחְלֶקֶת
הֵיחָא מִתְקִימִים וְאִינָם אוֹבְדִין, כְּמַחְלֶקֶת הַלֵּל וְשִׁמְאֵי שְׁלֵא אָבְדוּ לֹא
תִּלְמִידֵי בֵּית שִׁמְאֵי וְלֹא תִּלְמִידֵי בֵּית הַלֵּל. אָבֵל קָרַח וְעֵדְתוֹ אָבְדוּ. וְאֲנִי
שְׁמַעְתִּי, פְּרוּשׁ סוּפָה, תִּכְלִיתָהּ הַמְּבֻקֵּשׁ מֵעֲנִינָה. וְהַמַּחְלֶקֶת שֶׁהִיא לְשֵׁם
שָׁמַיִם, הַתְּכָלִית וְהַסּוּף הַמְּבֻקֵּשׁ מֵאוֹתָהּ מַחְלֶקֶת לְהַשִּׁיג הָאֱמֶת, וְזֶה
מִתְקִים, כְּמוֹ שְׁאֲמָרוּ מִתּוֹךְ הַיּוֹכּוֹחַ יִתְבָּרַר הָאֱמֶת, וְכְמוֹ שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּמַחְלֶקֶת
הַלֵּל וְשִׁמְאֵי שֶׁהִלְכָה כְּבֵית הַלֵּל. וּמַחְלֶקֶת שֶׁאִינָה לְשֵׁם שָׁמַיִם, תִּכְלִית
הַנְּרָצָה בָּהּ הִיא בְּקִשְׁתַּת הַשְּׂרָרָה וְאַהֲבַת הַנְּצוּחַ, וְזֶה הַסּוּף אִינוּ מִתְקִים,
כְּמוֹ שְׁמַצִּינוּ בְּמַחְלֶקֶת קָרַח וְעֵדְתוֹ שֶׁתְּכָלִית וְסוּף כְּוֹנְתָם הִיתָה בְּקִשְׁתַּת
הַכְּבוֹד וְהַשְּׂרָרָה וְהִי

פרק ה - משנה יח

אִין חֲטָא בָּא עַל יְדוֹ. כְּדִי שְׁלֵא יְהֵא הוּא בְּגִיּהָנָם וְתִלְמִידֵיו בְּגוֹן עֵדוֹ [נט]:
אִין מִסְפִּיקִין בִּידוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. שְׁלֵא יְהֵא הוּא בְּגוֹן עֵדוֹ וְתִלְמִידֵיו
בְּגִיּהָנָם: וְזֶכָּה אֶת הַרְבִּים. שְׁלֵמֵד תּוֹרָה לְכָל יִשְׂרָאֵל: צְדָקַת ה' עֲשָׂה
וּמִשְׁפָּטֵיו עִם יִשְׂרָאֵל. וּמִשְׁפָּטֵיו שְׁעַם יִשְׂרָאֵל כְּאֵלוֹ הוּא עֲשָׂאן: אֲשֶׁר חֲטָא
וְאֲשֶׁר הִחְטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל. מִדְּלֹא קֶאֱמַר עַל חֲטָאת יִרְבָּעָם וְיִשְׂרָאֵל, שְׁמַע
מִנָּה שֶׁהַכֹּל תְּלוּי בִּירְבָּעָם:

פרק ה - משנה יט

מִתְלַמְּדֵיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ. לָמַד מִמֶּנּוּ וְהוֹלִיךְ בְּדַרְכָּיו: עֵין טוֹבָה.
מִסְתַּפֵּק בְּמָה שֶׁיֵּשׁ לוֹ וְאִינוּ חוֹמֵד מִמּוֹן אַחֲרִים. שְׁכֵן מְצִינוּ בְּאַבְרָהָם

שָׁאֵמַר לְמֶלֶךְ סָדוּם (בְּרֵאשִׁית יד) אִם מַחֻוּט וְעַד שָׁרוּךְ נֶעַל וְאִם אֶקַח מִכָּל
אֲשֶׁר לְךָ: **וְרוּחַ נְמוּכָה**. עֲנֶנּוּהָ יִתְרָה. וְכֵן מְצִינֵנוּ אַבְרָהָם אוֹמֵר (שָׁם יח) וְאֲנֹכִי
עֶפְרַיִם וְאַפְרַיִם: **וְנִפְשׁ שְׂפָלָה**. זְהִירוֹת וְהַפְרִישָׁה מִן הַתְּאֻוֹת. וּמְצִינֵנוּ זֶה
בְּאַבְרָהָם, דְּכָתִיב (שָׁם יב) הִנֵּה נָא יִדְעֵתִי כִּי אִשָּׁה יִפְתַּ מְרָאָה אֶתְּ, שְׁעַד עֵכָשְׁיוֹ
לֹא הִפִּיר בָּהּ מֵרַב צְנִיעוּת. וּבְבִלְעָם אֲשַׁכַּחַן עֵינֵי רָעָה, שְׁהִיָּה יוֹדֵעַ שְׁהִיָּה רַע
בְּעֵינֵי הַמְּקוֹם שְׂיִלֵךְ אֶצֶל בְּלָק וְהִיָּה הוֹלֵךְ כְּדִי לְטַל שְׂכָר, דְּכָתִיב (בְּמִדְבָר כב)
אִם יִתֵּן לִי בְּלָק מִלֵּא בֵיתוֹ כֶּסֶף וְזָהָב: **וְרוּחַ גְּבוּהָה**. דְּאָמַר (שָׁם כד) נְאֻמִּים
שׁוֹמְעֵ אֲמָרִי אֵל וְיִוֹדֵעַ דְּעַת עֲלִיּוֹן: **וְנִפְשׁ רְחֹבָה**. שְׂאִם לֹא הִיָּה רַב הַתְּאֻוָּה
לֹא הִיָּה יוֹעֵץ לְהַפְקִיר בְּנוֹת מוֹאָב לְזָנוֹת **[סא]**. וְאָמְרוּ חֲכָמִים [סִנְהֶדְרִין קה].
בְּלָעַם בּוֹעֵל אֶתּוֹנוֹ הִיָּה: **לְהַנְחִיל אֱהָבֵי יֵשׁ**. אַבְרָהָם אֶקְרִי אוֹהֵב, דְּכָתִיב
(יִשְׁעִיָּה מא) זָרַע אַבְרָהָם אוֹהֵבִי יֵשׁ, בְּעוֹלָם הַבָּא, וְאוֹצְרוֹתֵיהֶם אֲמֵלֵא,
בְּעוֹלָם הַזֶּה: **אֲנָשֵׁי דָמִים**. בְּלָעַם אֶקְרִי אִישׁ דָּמִים, שְׁהַפִּיל בְּעַצְמוֹ עֲשָׂרִים
וְאַרְבָּעָה אֲלָפִים מִיִּשְׂרָאֵל **[דס]**:

פרק ה - משנה כ

עז פְּנִמֵר. הַנְּמַר הַזֶּה נוֹלַד מִן חֲזִיר הַיַּעַר וְהַלְבִּיָּאָה, כִּי בָעַת יַחַם הָאָרֶזִית
הַלְבִּיָּאָה מִכְּנֻסַת רֵאשָׁה בְּסִבְכֵי הַיַּעַר וְנוֹהֶמֶת וְתוֹבַעַת אֶת הַזָּכָר, וְהַחֲזִיר
שׁוֹמֵעַ קוֹלָהּ וְרוֹבֵעָה, וְנִמַר יוֹצֵא מִבֵּין שְׁנֵיהֶן. וְלִפִּי שֶׁהוּא מִמְזֹר הוּא עֵז
פְּנִים, אֵף עַל פִּי שְׂאִין בּוֹ גְבוּרָה כָּל כָּף. אֵף אֶתָּה הוּי עֵז וְלֹא תִתְבַּיֵּשׁ לְשֵׂאל
מִרְבֵּד מֵה שְׂלֵא הַבְּנֵת, כְּאוֹתָהּ שֶׁשְׁנִינּוּ לֹא הַבִּישָׁן לְמַד: **וְקַל כְּנִשָּׁר**. לְחֹזֵר
אַחַר תְּלַמוּדָד, וְלֹא תִיגַע. כְּדְכָתִיב (יִשְׁעִיָּה מ) יַעֲלוּ אֲבָר כְּנִשָּׁרִים יְרוּצוּ וְלֹא
יִיגְעוּ: **וְרַץ כְּצָבִי**. לְרֹדֵף אַחַר הַמְּצוֹת: **וְגִבּוֹר כְּאַרִי**. לְכַבֵּשׁ אֶת יֶצְרָד מִן
הַעֲבֵרוֹת: **עֵז פְּנִים**. לְפִי שֶׁהַעֲזוֹת נִכָּר בְּפָנִים כְּדְכָתִיב (מִשְׁלֵי כא) הַעֵז אִישׁ רִשָּׁע
בְּפָנָיו **[סו]**, לְפִיכֵךְ נִקְרָא עֵז פְּנִים: **שְׁתַּבְּנָה עֵירָד בְּמַהְרָה בְּיָמֵינוּ**. כְּלוֹמַר,
כְּשֶׁם שְׁחוֹנְנֵתָנוּ זֹאת הַמְּדָה, שְׁסִימֵן לְזָרַע אַבְרָהָם בְּיִשְׁנֵים רַחֲמֵנִים וְגוֹמְלֵי
חֲסָדִים [יְבָמוֹת עט], כֵּן יְהִי רָצוֹן שְׁתַּבְּנָה עֵירָד וְכוּ':

פרק ה - משנה כא

בן חַמֵּשׁ שָׁנִים לְמַקְרָא. מַעֲרָלָה יִלְפִינּוּ, דְּכָתִיב (וַיִּקְרָא יט) שְׁלֹשׁ שָׁנִים יְהִיָּה
לְכֶם עֲרָלִים וְגוֹי וּבִשְׁנָה הַרְבִּיעִית יְהִיָּה כָּל פְּרִיּוֹ קֹדֵשׁ הַלּוּלָם, שְׂאֲבִיו
מִלְמָדוֹ צוֹרֵת הָאוֹתִיּוֹת וְהַפֶּר הַנִּקְדוֹת. וּבִשְׁנָה הַחֲמִישִׁית תֹּאכְלוּ אֶת פְּרִיּוֹ
לְהוֹסִיף לְכֶם תְּבוּאָתוֹ, מִכָּאן וְאֵילָךְ סָפִי לִיָּה כְּתוּרָא: **בן עֶשֶׂר לְמִשְׁנָה**.

שְׁלוּמֵד מִקְרָא חֲמֵשׁ שָׁנִים, וְחֲמֵשׁ שָׁנִים מִשְׁנָה, וְחֲמֵשׁ שָׁנִים גְּמָרָא. דְּאָמַר מִר [חליו כד]. כָּל תַּלְמִיד שֶׁלֹּא רָאָה סִימָן יָפָה בְּמִשְׁנַתּוֹ חֲמֵשׁ שָׁנִים שׁוֹב אֵינוֹ רוֹאָה, דְּכַתִּיב (בַּמִּדְבָּר ח) זֹאת אֲשֶׁר לְלוֹיִם מִבֶּן חֲמֵשׁ וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וּמַעֲלָה יָבֵא לְצַבָּא צָבָא, שָׁבָא וְלוּמֵד הַלְכוֹת עֲבוּדָה חֲמֵשׁ שָׁנִים, וּבֶן שְׁלֹשִׁים עוֹבֵד: **בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה לְמִצּוֹת.** דְּכַתִּיב (שָׁם ה) אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חֲטָאֵת הָאָדָם, וְגַבִּי שָׁכַם כְּתִיב (בְּרֵאשִׁית לד) וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב שְׁמֵעוֹן וְלוֹי אַחֵי דִינָה אִישׁ חֲרָבוֹ, וְלוֹי בָּאוּתוֹ פָּרַק בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה הִזָּה {נס}, וְקָרִי לִיהָ אִישׁ: **בֶּן שְׁמֹנֶה עֶשְׂרֵה לַחֲפָה.** תִּשְׁעַ עֶשְׂרֵה אָדָם כְּתוּבִים בְּפָרְשֵׁת בְּרֵאשִׁית מִן וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם עַד וַיְבָן ה' אֱלֹהִים אֶת הַצֶּלַע, חַד לְגוֹפִיָּה, פָּשׂוּ לִיהָ שְׁמֹנֶה עֶשְׂרֵה לְדָרְשָׁא {טו}: **בֶּן עֶשְׂרִים לְרֹדֶף.** אַחַר מְזוֹנוֹתָיו. לְאַחַר שְׁלֹמֵד מִקְרָא מִשְׁנָה וְגְמָרָא וְנִשְׂאָ אִשָּׁה וְהוֹלִיד בְּנִים, צָרִיךְ הוּא לְחַזֵּר וּלְבַקֵּשׁ אַחַר מְזוֹנוֹת. פְּרוּשׁ אַחַר, בֶּן עֶשְׂרִים לְרֹדֶף אוֹתוֹ מִן הַשָּׁמַיִם וְלִהְעֲנִישׁוֹ עַל מַעֲשָׂיו, שְׂאִין בֵּית דִּין שֶׁל מַעֲלָה מַעֲנִישִׁין פְּחוֹת מִבֶּן עֶשְׂרִים {ע}: **בֶּן שְׁלֹשִׁים לַכַּח.** שֶׁהַלּוֹיִם הָיוּ מְקִימִים אֶת הַמִּשְׁכָּן וּמְפָרְקִין וְטוֹעֲנִין אֶת הָעֲגָלוֹת וְנוֹשְׂאִין בְּכַתֵּף מִבֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וּמַעֲלָה: **בֶּן אַרְבָּעִים לְבִינָה.** שֶׁלְאַחַר אַרְבָּעִים שָׁנָה שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבָּר אָמַר לָהֶם מֹשֶׁה (דְּבָרִים כט) וְלֹא נָתַן ה' לָכֶם לֵב לְדַעַת וְעֵינַיִם לְרֹאוֹת וְאָזְנַיִם לְשִׁמְעַ עַד הַיּוֹם הַזֶּה {עא}: **בֶּן חֲמֵשִׁים לְעֵצָה.** שֶׁנֶּאֱמַר בְּלוֹיִם (בַּמִּדְבָּר ח) וּמִבֶּן חֲמֵשִׁים שָׁנָה יֵשׁוּב מִצָּבָא הָעֲבוּדָה וְלֹא יַעֲבֹד עוֹד וְשָׂרַת אֶת אַחִיו וְגו', וּמֵהוּ הַשְּׂרוּת, שְׂתַתֵּן לָהֶם עֵצָה: **בֶּן שִׁשִּׁים לְזִקְנָה.** דְּכַתִּיב (אִיּוֹב ה) תִּבְאָ בְּכֹלֵךְ אֵלַי קִבֵּר. בְּכֹלֵיִח בְּגִימְטְרִיא שְׁשִׁים: **בֶּן שִׁבְעִים לְשִׁיבָה.** דְּכַתִּיב בְּדוֹד (דְּבָרֵי הַיָּמִים א כט) וַיָּמָת בְּשִׁיבָה טוֹבָה, וַיְמִי חֲזִיו הָיוּ שִׁבְעִים שָׁנָה: **בֶּן שְׁמֹנִים לְגִבּוֹרוֹת.** דְּכַתִּיב (תְּהִלִּים צ) וְאִם בְּגִבּוֹרוֹת שְׁמֹנִים שָׁנָה: **בֶּן תִּשְׁעִים לְשׁוֹחַ.** הוֹלֵךְ שְׁחוֹחַ וְכַפּוּף. וַיֵּשׁ אוֹמְרִים, לְשׁוֹן שׁוֹחָה עֲמָקָה:

כב משנה - ה פרק

הַפֶּךְ בָּהּ וְהַפֶּךְ בָּהּ. בַּתּוֹרָה {עד}: **דְּכֹלָא בָּהּ.** שֶׁהַכֹּל תִּמְצָא בָּהּ: **וְסִיב וּבִלָּה בָּהּ.** גַּם עַד זְקִנָּה וְשִׁיבָה לֹא תַעֲזֹבָנָה: **וּמִנָּה לֹא תִזְוַע.** שֶׁלֹּא תֵאמַר לְמַדְתִּי חֲכָמַת יִשְׂרָאֵל אֵלֶיךָ וְאֶלְמַד חֲכָמַת יוֹנִית, שְׂאִין מִתֵּר לְלַמֵּד חֲכָמַת יוֹנִית אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁאֲסוּר לְהִרְהֵר בְּדַבְּרֵי תּוֹרָה, כְּגוֹן בְּבֵית הַמְּרַחֵץ אוֹ בְּבֵית הַכֶּסֶף. שֶׁשְּׂאֵלוֹ אֶת רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ מֵהוּ לְלַמֵּד אָדָם אֶת בְּנוֹ חֲכָמַת יוֹנִית, אָמַר לָהֶם יִלְמְדוּנוּ בְּשַׁעָה שְׂאִינוֹ לֹא יוֹם וְלֵילָה, דְּהָא כְּתִיב וְהִגִּיתָ בּוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה:

פרק ה - משנה כג

לְפִי כִּי רַב הַצֵּעַר שְׂאֵתָה סוֹבֵל בְּלִמּוּד הַתּוֹרָה וְעֲשִׂית
הַמְצָוָה, יִהְיֶה שְׂכָרָךְ מְרַבָּה {עח} :